

Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет української філології
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
на тему:
**ДАВНІ ПРИЗВИЩЕВІ НАЗВИ ЯК ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ**

Виконала студентка II курсу групи У-23
Спеціальності 014 Середня освіта
(українська мова та література)
Бідун Ольга Леонідівна

Керівник – канд. філол. наук, доц.
Мандрик Нелля Василівна

Рецензент – канд. філол. наук, доц.
Адах Наталія Арсенівна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОНІМІКИ ЯК ГАЛУЗІ МОВОЗНАВСТВА.....	6
1.1. Історія і сучасний стан дослідження української антропонімії	6
1.2 Стан вивчення української історичної антропонімії. Коротка характеристика наукових праць	14
РОЗДІЛ 2. СЛОВОТВІРНА БАЗА УКРАЇНСЬКИХ ОСОБОВИХ НАЗВ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.	19
2.1 Лінгвістична специфіка українського антропонімікону в XVI – першої половини XVII ст.	19
2.2 Історії формування й становлення українських власних назв	28
2.3 Назви професій як джерело творення відапеляційних власних особових назв	34
2.4 Іменування за етнічною приналежністю, за місцем проживання або походження.....	40
2.5 Назви осіб за зовнішніми рисами та за внутрішніми ознаками	42
2.6 Назви осіб за родинними стосунками.....	44
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Метою дослідження є виявлення основних семантичних груп апелятивів, що послужили твірною базою відапелятивних власних особових назв в українській мові XVI - першої половини XVII ст.

Об'єктом вивчення є відапелятивні власні особові назви, засвідчені у "Словнику української мови XVI-першої половини XVII ст."

Предметом наукового пошуку стануть власне самі чинники, які почали формувати українську антропонімічну систему з XVI ст. до сучасного стану української мови.

Поставленій меті відповідають такі **завдання**: з'ясувати активність окремих семантичних груп апелятивів; дослідити продуктивність словотвірних типів апелятивів встановлених семантичних груп; з'ясувати специфічні особливості функціонування відапелятивних власних назв у досліджуваній період як засобів ідентифікації особи на довготривалому історичному шляху перетворення апелятивів у прізвиська і далі у сучасні прізвища.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що власні назви XVI - першої половини XVII ст. до тепер ще не були об'єктом самостійного наукового дослідження. Адже антропонімія – як окрема наукова галузь почала формуватися зовсім недавно лише в другій половині XX століття. Словотвірний аналіз українських антропонімів на різних історичних зрізах залишається актуальною проблемою сучасного мовознавства: результати наших досліджень повинні доповнити відомості про конкретні шляхи формування українських прізвищ, дати матеріал для зіставлення з процесами, що відбулися в період формування прізвищ інших слов'янських народів. Наукову новизну становить семантика твірних основ власних особових назв. Вивчення нами допрізвищевих основ цих знаків допоможе глибше зрозуміти первинну природу прізвищ.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати наукових розвідок можуть бути використані у шкільній практиці: як на уроках

української мови, а саме при вивченні таких тем, як: "Лексика сучасної української мови з точки зору її походження", "Словотвір та словотворчі засоби", так і на уроках української літератури в краєзнавчій та гуртковій роботі. У вищих навчальних закладах теоретичний і фактичний матеріал може бути використаний у викладанні курсів сучасної української мови, історії української літературної мови, при читанні спецкурсів та спецсемініарів. Також матеріали можуть зацікавити студентів, які пишуть курсові та дипломні роботи.

Матеріалом дослідження послуговувала укладена нами картотека іменників-власних назв осіб, створена шляхом суцільної вибірки з реєстру семи випусків "Словника української мови XVI - першої половини XVII ст." і текстів-ілюстрацій до реєстрованих слів.

Джерела словника як об'єкти нашого дослідження – це писемні, пам'ятки української мови XVI - першої половини XVII с., які багаті в жанровому відношенні й охоплюють широку стильову різноманітність характерну для розвинутих літературних мов. Найширше репрезентований діловий стиль, який має в українській мові глибокі традиції попередніх століть. У пам'ятках цього типу найповніше відображена жива народна мова, процес українського термінотворення. Сюди відносяться різні за змістом грамоти, привілеї купцям, містам, записи міських урядів, різного рівня судів, статuti, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, книги витрат і прибутків, що широко фіксують антропонімійний матеріал.

У складі джерел представлені пам'ятки наукової літератури, в тому числі літописи, де широко засвідчений пласт власних особових назв.

Реєстр Словника складається зі слів, які зафіксовані у картотеці, створеній на основі відібраних джерел. Словник охоплює конкретний історичний відрізок розвитку української мови XVI- першу половину XVII ст. У реєстр словника ввійшли самостійні і службові слова, похідні утворення різних типів словотвірної системи. Із спеціальних груп лексики Словником фіксуються лише власні особові назви відапелятивного походження. Інші

власні особові назви не внесені до реєстру Словника, що зумовлено їх специфікою лексикографічного опрацювання, а також тим, що велика кількість іноземних імен у значній частині перекладних творів не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови. Підготовка словника власних назв у пам'ятках української мови XVI і наступних століть повинна стати окремим завданням української історичної лексикографії.

Іменники, які одночасно є загальними і власними назвами, тлумачаться лише при загальних назвах. Власні назви подаються як окреме значення з позначкою "Вл.н." з наведенням ілюстративного матеріалу.

Якщо у картотеці відсутній апелятив, а є лише відапелятивна власна назва, то при її викладі дається сучасний відповідник-літературний або діалектичний (останній з викладом значення)-з позначкою Вл.н.

Щоб уникнути розбіжності у Словнику, відповідно у нашій роботі, всі варіанти літер передаються у реєстрових словах варіантом, хоч у цитатному варіанті вони зберігаються.

Фонетичні, графічні й орфографічні варіанти слова подаються в одній словниковій статті. Як окремі реєстрові слова подаються морфологічні і словотвірні варіанти.

Апробація роботи. Окремі положення роботи бакалаврського дослідження представлені у доповіді на секційному засіданні Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Пріоритети філологічної освіти» (18 травня, 2020 року) та у статті «Історія української антропонімічної системи XVI – першої половини XVII століття» (Пріоритети філологічної освіти: з. б. наук. пр. здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей ЗВО Рівненщини учнів відділення філології та мистецтвознавства РМАНУМ, - Рівне-Острог: ФОП видавець Свиначук Р. В., 2020. – вип.8. – с. 63-67.)

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОНІМІКИ ЯК ГАЛУЗІ МОВОЗНАВСТВА

1.1. Історія і сучасний стан дослідження української антропонімії

Об'єкт антропоніміки — іменування людей (чи, як їх частіше називають, особові назви або антропонімія) був предметом зацікавлень ще античних філософів. Має давні традиції і наукова розробка різних антропонімічних проблем. Але як окрема наукова галузь антропоніміка почала формуватися зовсім недавно — лише в останні десятиліття. Ця молода галузь науки активно розвивається, оскільки зростає інтерес до дослідження й наукового вивчення особових назв різних народів. Появляються великі монографічні дослідження, наукові збірники, матеріали міжнародних ономастичних симпозіумів та національних антропонімічних нарад і конференцій, які останнім часом проводяться майже щорічно. [48, с. 26]

Проте в лінгвістичній літературі відсутній одностайний погляд на виникнення, формування й становлення українських прізвищ. Існує неузгодженість і щодо тлумачення терміна прізвище, яке є «головним носієм антропонімною інформації», оскільки не враховано всі критерії його визначення. Загальноприйняте серед наявних визначень терміна таке: прізвище — «додаване до власного імені (або власного імені і назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей (від матері — до нешлюбних дітей), у шлюбі від чоловіка до дружини і має вже більшу, ніж двопоколінну традицію вживання». Немає єдиного погляду й щодо визначення часу остаточної стабілізації українських прізвищ. [13, с. 65]

Так, П. П. Чучка називає прізвища «наймолодшим класом найменувань в українській антропонімії, І. Д. Сухомлин виокремлює різні категорії особових назв, що виступали як прізвища на зламі XIV–XV ст., а також вирізняє словотворчі моделі, відомі в історичній перспективі як українські

прізвища; О. Д. Неділько, аналізуючи українську історичну антропонімію, зазначає, що «XVII і навіть XVIII ст. – це час формування прізвищ широких мас населення Лівобережної України». Паралельне використання різноманітних структурних типів прізвищ не лише в російських документах, але й у написаних в Україні, свідчить про те, що процес стабілізації деяких із них у цей час ще не закінчився[17, с. 45]

Першими спробами наукового дослідження української антропонімії можна вважати невеликі статті А.І. Степовича «Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий» (1882) та М.Ф. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания» (1885). М.Ф. Сумцов значну увагу зосередив на проблемі словотвірного аналізу прізвищ, виділив основні афікси, що були використані у творенні прізвищ, описав семантику твірних основ доступного йому прізвищевому матеріалу, розглянув проблему іншомовних прізвищ — зрештою, порушив у статті низку важливих питань і подав цікаві спостереження щодо них. Подальший розвиток української антропоніміки пов'язаний з іменами В.Ю. Охримовича, В.І. Щербини, В.М. Ястребова.

Основоположником української антропоніміки справедливо вважають І.Я. Франка. У праці «Причинки до української ономастики» дослідник проаналізував деякі типи прізвищ, порушив проблему класифікації прізвищевих назв, які розглянув не лише як елемент мовної системи, а й як продукт відображення економічних та соціальних відносин. Значну роль в українській антропоніміці відіграла праця М. Корниловича «Огляд народних родових прізвищ на Холмщині та Підляшші» та «Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в I-й пол. XIX ст.». Автор розглянув проблему становлення прізвищ, появи їхнього унормованого вживання.

Об'єктом уваги багатьох дослідників були і є словотвір та структура українських прізвищ. Словотвір українських особових назв опрацювали Л.Л. Гумецька, І.І. Ковалик, Л.В. Кракалія, К.М. Лук'янюк, Г.Ф. Шило. Зокрема, вже в 60-х роках на матеріалі антропонімів певного регіону або писемної пам'ятки науковці вивчали словотвірні особливості українських прізвищ.

Проблему словотвору власних назв опрацювали С.П. Бевзенко, П.І. Білоусенко, Т.Д. Братушенко, А.О. Свашенко.

Питання етимології як окремого аспекту дослідження прізвищового матеріалу порушено в 60-х рр. у роботах А.О. Білецького, В.В. Німчука, І.Д. Сухомлина, О.Б. Ткаченка, П.П. Чучки. У сучасній антропоніміці етимологічний аналіз найбільшого розвитку досягнув у працях В.П. Шульга. Книга «Нариси з праслов'янської антропонімії» присвячена реконструкції праслов'янського антропонімного фонду. [47]

Дослідження виконано на багатому фактичному онімному матеріалі — сучасному й історичному — всіх слов'янських мов. Ця праця — цінний здобуток української антропоніміки, вагомий внесок у слов'янські етимологічні студії. Етимологічному аналізу прізвищ присвячено розвідки С.О. Вербича, І.В. Єфименко, І.М. Желізняк, О.П. Карпенко. Українська антропоніміка 70-х років зосередила увагу на теоретичних проблемах, зокрема на питанні історії становлення та вивчення прізвищ (М.Л. Худаш), створення класифікації прізвищевих назв. [16, с. 75]

Своєрідним теоретичним узагальненням усіх концепцій розвитку староукраїнської антропонімної системи стала праця М.Л. Худаша «З історії української антропонімії». Запропоновані дослідником принципи аналізу антропонімів, особливо давніх прізвищевих назв, стали основою для подальших ономастичних студій, вони активізували роботу, пов'язану з вивченням прізвищевих назв у писемних пам'ятках, що було зумовлено вибором обґрунтованого підходу до групування прізвищ. [12]

На матеріалі адміністративно-юридичних документів із усієї території України Р.Й. Керста опрацювала історичну антропонімію XVI ст. Дослідниця простежила способи ідентифікації особи, згрупувавши пропріальну лексику за кількістю компонентів та семантикою. Не менш цінні для антропоніміки результати дослідження Р.І. Остаха, який на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р. проаналізував особливості іменування особи у першій половині XVII ст. Починаючи з 2004 р., учений

публікував у наукових збірниках фрагменти словника давніх особових імен українців. Частини словника, які автор друкував під назвою «Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії», стали однією з перших спроб лексикографічного опрацювання давньої української антропонімії. Завдяки глибокому аналізу антропонімного матеріалу словник Р.І. Остаха — надійне джерело для вивчення власних імен та прізвищ.

Необхідно відзначити, що праці М.Л. Худаша, Р.Й. Керсти, Р.І. Остаха посилили інтерес дослідників до з'ясування способів називання особи в писемних пам'ятках та активізували їхню роботу в цьому напрямі. Історичній антропонімії присвячено праці Б.Б. Близнюк, М.О. Демчук, О.Я. Добровольської, М.І. Сенів. На багатому матеріалі власних особових назв, зафіксованих Йосифінською та Францисканською метриками, виконано дослідження І.Д. Красовського, С.Є. Панцьо, І.Д. Фаріон. Спадкові антропонімолексеми в українських писемних пам'ятках XVI ст. проаналізувала І.В. Єфименко, антропонімію Житомирщини XVI–XVII ст. опрацювала Л.В. Ящук.

Активізація розвитку антропоніміки як наукової галузі, посилений інтерес до дослідження сучасних й історичних особових назв різних народів та вивчення загальнотеоретичних питань антропоніміки — явище не випадкове, а продиктоване в першу чергу науковими й практичними потребами, тим важливим значенням, яке має антропоніміка не лише для мовознавства, а й для гуманітарних наук у цілому. [15]

Система українських прізвищевих іменувань пройшла довгий і складний шлях історичного розвитку, перебуваючи в певній залежності від соціальної структури суспільства й зародження державності. Морфемний склад сучасного антропонімікону України почав формуватися ще в період праслов'янської мовної єдності. Особам надавалися певні прізвиська, які не передавалися у спадок, а виконували денотативну функцію — називали

конкретну особу, а також конотативну функцію – характеризували носія за якимись ознаками. [46, с. 23]

На початку свого розвитку система особових назв була однослівною, зв'язок імен однієї родини прослідковувався за двома лініями: діахронній (батько – син – онук) та синхронній (рідні або двоюрідні брати). Складені особові назви в давньоруських текстах XI–XIII ст. «були нечисленними та становили близько 10% від загальної кількості антропонімів, зафіксованих пам'ятками зазначеного періоду».

Проте почали виникати багаточленні йменування, переважна більшість яких належала до двослівних сполук на зразок «ім'я і додаткове найменування». Додаткове найменування могло надаватися конкретній людині або успадковуватися нею від батька, рідше матері чи іншого родича. В останній групі додаткових найменувань переважають патроніми, оскільки найавторитетнішим родичем був батько. Такі іменування закріплювалися з суфіксами -ов, -ин, -ович, -ен('а), найчастіше – -енк(о), що вказували на недорослих істот. Сини цих осіб своєю чергою також отримували певне додаткове найменування. Ю. О. Карпенко зазначає, що до йменування на -енк(о) цей суфікс міг додаватися вдруге: Бутенченко або навіть втретє і т. ін. У найменуваннях третього покоління суфікс -енк(о) міг поширюватися суфіксом -ов: Карпенков. [11, с. 87]

Розвиток двочленної української антропонімійної системи пов'язаний із поширенням таких способів передачі, коли додаткове найменування безперервно передавалося від батька до сина, але не ставало прізвищем, не поширюючись на наступні покоління. Перший із них передбачав, що син, іменуючись від народження за батьком додатковим найменуванням на -енк(о), згодом отримував від колективу своє власне додаткове ім'я і передавав його своєму синові. Другий спосіб полягав у додаванні суфікса -енк(о) лише до календарного йменування і в перетворенні його на додаткову назву. Від цієї нескладної побудови залишалася лише перша частина. Проте, на думку Ю. О. Карпенка, цей спосіб мав істотний недолік, оскільки в цьому

випадку додаткове найменування втрачає характеризувальні можливості та своє лексичне розмаїття. [45, с. 75]

У XVI–XVIII ст. наймасовішим антропонімним класом були прізвиська. З погляду морфемної структури вони не були у своїй більшості спеціальними онімічними утвореннями – ними ставали традиційні апелятиви з категорії *nomina personalia* та *nomina impersonalia*. У допрізвищевий період найголовнішою умовою при ідентифікації особи була актуальність іменування. Вона зберігалася під час часткової десемантизації індивідуального прізвиська протягом двох-трьох генерацій, поки ще лишалася живою пам'ять про особу, власна назва якої була твірною основою для родинного позначення.

Перетворення додаткового найменування на прізвище відбулося з появою спадковості, тобто у процесі його поширення щонайменше на три покоління. Лінгвістично це виявилось у втраті здатності трансформуватися. Таким чином, становлення прізвищ тривало протягом декількох століть. Процес виникнення прізвищ відбувався неоднаково на всіх українських територіях і одночасно охопив усі соціальні верстви. [10, с. 74]

Основна маса населення України впродовж тривалого часу залишалася без офіційних (тобто зафіксованих документами) прізвищ. Початок їхньому закріпленню поклало духовенство, а саме – київський митрополит Петро Могила, який 1632 р. доручив священникам вести метрики народжених, одружених, померлих. На території Східної України процес остаточної стабілізації прізвищ почався лише в 1826 р., тобто з часом запровадження «Нового гражданского уложення». На думку відомих ономастів (Б. Б. Близнюк, Ю. К. Редько, П. П. Чучка), періодом становлення українських прізвищ у сучасному розумінні цього терміна слід вважати 30-і рр. XIX ст., коли на всіх етнічних українських землях набуло чинності кодифіковане право й відповідні правила користування особовими назвами. [14, с. 75]

Сучасні українські прізвища дають підстави говорити про народну основу прізвищевої системи, яка відтворює побут, культуру й духовну

спадщину українського народу, зокрема традиційний побут, культуру та звичаї.

Вагомим внеском в українську антропоніміку стали студії з української історичної антропоніміки, здійснені польськими науковцями. Проблемі становлення українських прізвищ та відображенню цього процесу в давніх писемних пам'ятках присвячено праці Е. Вольнич-Павловської, В. Шульовської, Е. Рудольф-Жолковська та І. Митнік проаналізували історичну антропонімію Волині.

На нашу думку, значну роль в активізації сучасних українських студій відіграють діаспорні антропонімічні дослідження: С.М. Радіон опрацював українські прізвища Австралії («Словник українських прізвищ у Австралії», 1981 р.), Ф. Богдан — Канади («Словник українських прізвищ у Канаді», 1971 р.). Видатний мовознавець О.Т. Горбач проаналізував особливості наголосу прізвищ Львівщини, а також визначив специфіку творення їхніх фонетичних варіантів («Прізвища й особливості їх наголосу в наддністрянській говірці села Романів Львівської області», 1993 р.).

Вагомим здобутком діаспорної антропоніміки стали праці В. Ірклієвського «Наші ймення, їх походження та значення» (Мюнхен, 1968 р.) та «Етимологічний словник українських прізвищ — прізвищезнавство» (Мюнхен, 1987 р.), де проаналізовано понад 70 тисяч антропонімолексем. Протягом останніх десятиліть дослідники активно вивчали регіональну антропонімію України, зокрема Південного Заходу України, а саме: Закарпаття (П.П. Чучка), Бойківщини (Г.Є. Бучко), Буковинської Наддністрянщини (Л.О. Тарновецька), Опілля (Г.Д. Панчук), Північної Тернопільщини (С.В. Шеремета), Західного Поділля (Н.І. Рудьова). Не менш важливі роботи, у яких досліджені офіційні іменування інших регіонів України, зокрема Східної (В.Д. Познанська), Північного Степу (Т.В. Марталого), Лубенщини (Л.О. Кравченко), Полтавщини (І.Д. Сухомлин), Середньої Наддніпрянщини (Ю.К. Бабій), Нижньої Наддніпрянщини (І.І. Ільченко), Дніпровського Припоріжжя (І.А. Корнієнко), Уманщини (Ю.І.

Блажчук), Центральної та Східної Донеччини (Ю.М. Новикова). Сучасну українську антропонімну лексикографію поповнили інверсійні (Г.Д. Панчук) та словозмінно-орфографічні словники: «Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини); «Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини». Значну роботу щодо збору і систематизації сучасних прізвищ здійснив В.О. Горпинич. [44, с.57]

Дослідник самостійно та у співавторстві опублікував такі словники: «Прізвища степової України»; «Прізвища правобережного Степу»; «Прізвища Дніпровського Припоріжжя»; «Прізвища Середньої Наддніпрянщини». Цінні для сучасного дослідника словники прізвищ, надруковані як додатки до монографій С.Є. Панцьо, Л.О. Кравченко та ін., це надійний матеріал для подальших студій науковців. Серед ономастичних досліджень вагоме місце посідає проблема засвідченого в прізвищах світогляду народу, його менталітету, специфічних культурних, національних та побутових особливостей.

Збереження етнокультурної специфіки у відапелятивних патронімах на матеріалі Північної Донеччини аналізує Н.Ю. Булава. Дослідниця наголошує, що «українська антропонімія як одна з форм фіксації досвіду етносу зберігає і передає з покоління в покоління інформацію про природу, закони людської поведінки чи психології, естетичні цінності. Етнокультурна специфіка прізвищ полягає у збереженні певних реалій минулого й сучасного, притаманних національній культурі».

Авторка вважає, що до прізвищ, які містять інформацію про особливості буття народу, належать назви людей за родом діяльності, внутрішніми та зовнішніми ознаками, сімейним станом, етнічною, соціальною чи релігійною ознакою, а також назви міфічних істот. Як джерело інформації про дохристиянський світогляд наших предків, їхні вірування досліджує слов'янський антропонімікон С.М. Пахомова.

Дослідниця зазначає, що «дешифрувати культурну інформацію, закодовану в імені, дозволяє не лише етимологія онімів. Разом із певним відбором мовних одиниць, вживаних у функції власних імен людей, уся система їх використання, надавання, заміни, різних заборон тощо може свідчити про світогляд і свідомість давньої людини, адже зв'язок між власним іменем і його носієм визначається комплексом звичаїв, традицій, ритуалів, наявних у суспільстві правил, похідних від вірувань, міфології та релігії». [42, с. 6]

Отже, українська антропоніміка має вагомі здобутки в опрацюванні важливих теоретичних питань, а саме: групування та аналіз давніх прізвищевих назв з урахуванням їхніх компонентів; проблема класифікації сучасних прізвищ; антропонімія як джерело інформації про світогляд народу тощо. Дослідження сучасних прізвищ України загалом і її конкретних регіонів зокрема широко представлено у працях вітчизняних антропонімістів. У них здійснено ґрунтовні лексико-семантичний та словотвірний аналізи власних особових назв, враховано їхню частотність, варіантність, локалізацію.

1.2 Стан вивчення української історичної антропонімії. Коротка характеристика наукових праць

З розвитком людства відбувається поступове ускладнення особових назв і, як один з життєво необхідних суспільних факторів, в певний історичний період вони підпадають під прийняті в конкретному людському колективі правові норми, спочатку звичаєвого, а потім і кодифікованого права, тобто набувають юридичного значення. Отже, особові назви входять у сферу правових понять і вже цим самим становлять закономірний інтерес для історії права. Проте антропонімія цінна для історії права не тільки цим. Цікавий матеріал дає вона для докладнішого вивчення громадських і особливо родинних відносин.

Історична антропонімія, наприклад, виразно засвідчує нерівноправність жінки в родині і суспільстві, про що яскраво говорить факт абсолютної переваги чоловічих особових назв над жіночими в давніх писемних пам'ятках та способи адміністративно-юридичної ідентифікації жінок у різних документах, згідно з якими рідко коли навіть жінка з верхів суспільства як юридичний суб'єкт записується тут самотійною особою.

Як відомо, особові назви мають ту властивість, що функціонування сукупності їх різновидів і варіантів тісно пов'язане з певною історичною епохою, національністю, а в багатьох випадках — ще й соціальною приналежністю носіїв. Письменникові (чи й народному творцеві) не байдуже, яким іменем (прізвищем, прізвиськом) називати героїв свого твору. Тому досягнення антропоніміки, як науки про особові назви, становить практичну і теоретичну цінність як для письменників, так і дослідників художньої літератури та фольклору. Антропонімія художньої літератури має, проте, свою особливість. У творах художньої літератури вона часто використовується як один із засобів художньо-стилістичного осмислення образів. [41, с. 74]

Для своїх персонажів (чи лише деяких із них) автор твору часом спеціально обирає найменування (ім'я, прізвище, прізвисько або весь комплекс) не звичайне, а таке, яке має ті чи інші експресивні можливості, якесь стилістичне навантаження, чи то з уваги на структурні особливості особової назви відповідно до жанру і стилю, чи на образні і характеристичні функції, чи народну репутацію. Початок наукового вивчення слов'янської антропонімії цілком слушно прийнято пов'язувати з появою визначної праці Ф. Міклошича «Die Bildung der slavischen Personennamen», яка через деякий час після опублікування стала настільною книгою слов'янських іменознавців. Важливе значення для розвитку антропоніміки всіх слов'янських народів, а найбільше східних, мали праці російських дореволюційних учених — «Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке» М. Морошкіна, праця Є. Карновича «Родовые

прозвания и титулы в России и слияние иноземцев с русскими» та «Словарь древнерусских личных собственных имен» Н. Тупикова.

Велику цінність і вплив на дальший розвиток наукових досліджень слов'янських особових назв мали праці А. Фіка, Т. Маретича. Помітний слід у східнослов'янській антропоніміці, крім названих, залишили і менші за обсягом праці російських учених. Усі перелічені вище дослідження, хоч на сьогодні вже в багатьох відношеннях методологічно застаріли, в свій час були міцною науково-теоретичною і практичною базою для дальшого розвитку наукової антропоніміки всіх слов'янських народів і не втратили своєї наукової цінності й тепер. Про них часто згадують і звертаються за матеріалом сучасні дослідники. В ономастичній літературі ці праці одержали вже належну наукову оцінку, тому звертатися тут до їх критичного огляду немає потреби.

На другу половину XIX — початок XX ст. припадають і початки наукового дослідження української антропонімії. Першорядна роль належить тут етнографам та історикам. Хоч ці початкові праці згадуються в дослідженнях сучасних авторів, проте в більшості випадків без коментарів і відповідної критичної оцінки. [40, с. 85]

Першою науковою розвідкою в галузі української антропонімії є невеличка стаття А. Степовича «Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий», опублікована в 1882 р.. Зазначена стаття не характеризується ні науковою глибиною, ні якимось ширшим поглядом на сам об'єкт дослідження. Написана вона на основі поверхових спостережень автора, очевидно, з метою познайомити читача з предметом у його загальних рисах.

Хоч у заголовку статті і значиться, що мова в ній має йти лише про прізвища («фамилии»), то вже після початкового хибного твердження А. Степовича, що українські прізвища походять тільки «или от имени отца, или от названия родины (тут у значенні, мабуть, «місце походження». — М. Х.)

даного суб'єкта», Л, далі в тексті під цими «фамиліями» автор розуміє і назви по батькові, і прізвиська.

Стаття А. Степовича має, проте, і свої наукові переваги. Автор тут гостро виступив проти шкідливої і невмотивованої практики перероблювання й модифікації українських прізвищ за російським зразком і по суті перший у науці висунув оригінальну думку (правда, у вигляді надто вже категоричного твердження) щодо генезису антропонімійного суфікса -енко. Наступною працею, присвяченою українській антропонімії, була стаття відомого етнографа і літературознавця М. Сумцова «Малорусские фамильные прозвания», що появилася у 1885 р. [4, с. 24]

Як і попередній автор, М. Сумцов об'єктом дослідження обрав українські прізвища і теж поставив собі за мету дати про них читачеві лише загальне поняття, як явище етнографічне. Фактичний матеріал статті не документується і територіально не локалізується, хоч, як видно з окремих формулювань, черпав його М. Сумцов з території Харківщини та Полтавщини. У цьому дослідженні маємо цікаві і вдалі висловлювання про українські прізвища як вияв «творчого духу народу» (с. 215), своєрідне дзеркало його «морального обличчя» (с. 216), про те, що в сучасних українських прізвищах «живе стара Україна» (там же). Тут знаходимо справедливе зауваження, яке часом забувають ще й тепер, що українські прізвища «не можуть бути вставлені в строго розмірені хронологічні, історичні рамки» (с. 217), матеріал про те, як змогли виникнути прізвиська і потім закріплюватися уже як прізвища.

У статті є спроби вказати на основні засоби словотвору (суфікси) українських прізвищ, класифікувати матеріал за семантикою основ та виділити серед нього іншомовні елементи, вказавши й на шляхи їх проникнення. [32, с. 86]

У 1893 р. спочатку в «Малороссийском календаре», а пізніше окремо, в Одесі, була опублікована стаття українського етнографа В. Ястребова «Малорусские прозвизца Херсонской губернии. Этнографический очерк».

Отже, знову йде мова про антропонімічне дослідження в етнографічному плані, в якому об'єктом вивчення є українські прізвиська півдня України — Херсонщини. Праця В. Ястребова цінна для науки насамперед тим, що її автор при збиранні матеріалу, крім фіксації самих мовних фактів, звернув увагу на відомі його інформаторам безпосередньо чи з існуючих у селі переказів мотиви і обставини появи записуваних прізвищ. У статті весь цей матеріал відповідно згрупований з цікавими вступними увагами і науково прокоментований, тому її можна вважати одним з важливих джерел для дослідження українських прізвищ та прізвищк. [3, с. 39]

Наукова цінність статті була б набагато більшою, якби в ній послідовно був збережений прийнятий автором принцип російської транскрипції українського тексту, зокрема прізвищк, та не було випадків повного довір'я автора деяким явно недостовірним або спертим на народну етимологію чи власний домисел інформаторів тлумачення походження деяких прізвищк**За широтою дослідження, науковою глибиною, фактажем і науково-теоретичними висновками на чільне місце не лише серед українських дореволюційних, але й пореволюційних довоєнних праць з української антропоніміки слід поставити широко відому і цитовану вище працю І. Франка «Причинки до української ономастики». [49]

У цій праці містяться широкі погляди на антропонімію, як об'єкт науки, з увагою на її особливості в інших народів, і елементи наукового філологічного аналізу матеріалу, хоч сама класифікаційна схема запозичена автором у В. Охримовича. Оглядом названих праць, як правило невеликих статей та підрозділів ширших досліджень, і завершується перелік досягнень української антропоніміки дореволюційного періоду.

РОЗДІЛ 2. СЛОВОТВІРНА БАЗА УКРАЇНСЬКИХ ОСОБОВИХ НАЗВ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

2.1 Лінгвістична специфіка українського антропонімікону в XVI – першої половини XVII ст.

В Україні є значна кількість антропонімічних студій. Із-поміж антропонімів найбільш детально описано прізвища та імена, менш досліджено прізвиська, псевдоніми, етноніми й катойконіми. Із погляду пріоритетів суспільства саме антропонімії відведено роль стрижневого онімійного розряду, тому воно тримає цей тип власних назв під своєю пильною увагою та постійно намагається вплинути на нього (непомітно або демонстративно) [30]

Дослідження впливу соціальних чинників на всю загальнонаціональну антропонімічну субсистему передбачає глибоке усвідомлення того факту, що український антропонімікон – це одна з найдавніших онімійних субсистем, яка упродовж усієї своєї історії перебувала під безпосереднім впливом найрізноманітніших екстралінгвальних чинників – релігійно-культурних, економічних, політичних, демографічних, законодавчих, – які докорінно впливали на склад, структуру та функції як окремих антропонімічних класів, так і українського антропонімікону загалом. [29, с. 24]

Дослідження антропонімічної системи певного періоду може бути здійснене лише на основі зіставлення антропонімів, які містяться в пам'ятках, однакових за часом написання і за призначенням. Тому джерелами для вивчення української антропонімії XVI ст. обрано переважно всю ділову та побутову писемність України цього періоду. Названі пам'ятки через своє специфічне призначення та конкретно-діловий зміст із достатньою повнотою та достовірністю донесли до нас сучасну їм картину побутування власних особових назв (відповідно до тих звичаєвих або правових норм, які діяли в цей час), оскільки відсутність прізвищевої норми змушувала

записувати найменування в тому вигляді, в якому вони сформувалися та вживалися в побуті. [8]

Як відомо, власні особові назви завжди активно реагують на різні суспільні зміни: виникнення та існування будь-якого типу антропонімів пояснюється насамперед впливом соціально-історичних і мовних чинників. Така велика залежність розвитку антропонімів від позамовних чинників потребує неодмінного врахування соціально-історичного впливу, в якому б напрямку не відбувалось дослідження антропонімного матеріалу. Необхідність визначити належність людини до тієї чи іншої родини відчувалася ще з давніх часів. І.Я. Франко, зокрема, писав: «Адміністрація світська і духовна повинна була здавна мати інтерес у тім, щоб закріпити родові прізвища, зробити їх незмінними і невідлучними від певного роду». Однак настав період, коли ця проблема постала особливо нагально. З ускладненням соціальної структури суспільства одночленна антропосистема застаріла: перестала задовольняти ідентифікаційні та комунікативні потреби колективу. У XVI ст. суспільно-економічне та культурне життя в Україні досягло досить високого рівня розвитку. В цей період було в основному завершене формування феодалного землеволодіння.

Зростання суспільного поділу праці, облік кріпаків, міграції населення, внутрішня та зовнішня торгівля, судочинство, розвиток старих і виникнення нових міст на українських землях і т.і. н. — усе це вимагало чіткішого визначення місця людини в суспільстві. Разом із тим відсутність державної норми, неупорядкованість іменувань осіб навіть одного соціального прошарку створювали плутанину, утруднювали контроль фінансовий, військовий, політичний, юридичний. Таким чином, соціально-економічний розвиток країни в досліджуваній період ставив нові вимоги до системи номінації особи в суспільстві. [28, с. 61]

Найменування, цілком достатні у вузькому колі та замкненому середовищі розрізнених феодалних міст і володінь, виявились непридатними з ростом населення міст і розширеним торгівельних зв'язків.

Назрівала потреба впорядкування особових назв людей. Теза про те, що зміни в реальному житті зумовлюють мовні, у даному випадку антропонімні перетворення, актуальна саме для України XVI ст. У цей час виникають мовні фактори, які вплинули на подальший розвиток антропонімної системи.

Зокрема, спостерігається активний перехід від системи некалендарних імен до системи календарних. Християнські антропоніми переважають у класі імен, а більшість слов'янських поступово переходить у клас прізвищ, що спричинює ускладнення особових іменувань. Оскільки репертуар календарних (християнських) імен значно поступався списку некалендарних (слов'янських), ідентифікаційні розрізнявальні можливості останніх були ефективнішими.

Тому некалендарні антропоніми меншою мірою потребують додаткового уточнення, ніж календарні. Вживання вузького кола християнських імен (порівняно зі слов'янськими іменами) часто призводило до збігу особових імен людей, які перебували у спільній комунікативній ситуації.

Свого часу однакові найменування людей утруднювали їх розрізнення і через те зумовлювали появу різноманітних додаткових засобів для чіткішого визначення особи. [1, с. 34]

Таким чином, нові особові найменування, які відповідають вимогам держави та найповніше виконують соціально-розрізнявальну функцію, виникають як наслідок взаємної адаптації систем календарних і некалендарних імен. Для точнішого визначення особи в суспільстві в процесі мовної практики виробляються найменування, що складаються з двох або трьох антропонімних компонентів. [27, с. 34]

Так, тенденція до вживання двочленних іменувань особи простежується же в XV ст. Зокрема, для українських грамот цього періоду такі найменування є типовими пор.: Андрій Ревуть, 1441 р.; Горлиця Велецкии, 1422 р.; Семашко Єпифановичь, 1478 р.; Иван Кобузевичь, 1499 р. Лютинь Небогатый, 1478 р.. Тричленні особові найменування в XV ст. ще

мало продуктивні. Українські пам'ятки XVI ст. по суті не відбивають нових антропонімних формул, а лише продовжують традиції, що намітилися в попередньому XV ст.: усі типи антропонімних іменувань, засвідчені писемними пам'ятками XV ст., функціонують у XVI ст. Однак у XVI ст. помітно зростає кількість трилексемних антропонімних формул, які в цей період розширюють коло свого функціонування. І хоч випадки ідентифікації особи лише одним антропонімом не поодинокі, такі назви в XVI ст. становлять меншість.

Перехід від одночленних іменувань до двочленних та від двочленних до тричленних міг здійснюватися через проміжний етап — «допоміжні антропонімні елементи». Такими «допоміжними антропонімними елементами» в XVI ст. стали прізвищеві назви. Досліджуючи староукраїнську антропонімію, відбиту в середньовічних писемних пам'ятках, натрапляємо на особові назви, які зовні не відрізняються від сучасних українських прізвищ. Однак відомо, що в зазначений період в українського населення ще не було прізвищ у теперішньому розумінні цього слова.

Ці особові назви ще не є прізвищами, хоч за змістом і формою нагадують їх. Як зазначає М.Л. Худаш, для того, щоб особову назву можна було зарахувати до прізвищ, вона «...повинна мати офіційний характер, з народно-побутового вжитку ввійти у сферу урядово-адміністративного називання, підлягати правовому унормуванню як закріплена незмінна спадкова родова назва. Без цих особливих рис будь-яка особова назва не може вважатися спадковим прізвищем». [26, с. 38]

На сьогодні в ономастичній літературі вже чітко вироблені критерії визначення терміна прізвище. Вважається загальноприйнятим, що основний критерій зарахування тієї або іншої особової назви до розряду прізвища є її спадковість. Другим за вагомістю критерієм, дослідники називають незмінність прізвища, третім — його офіційний статус. Тому перехід особової назви в прізвище реально виявляється в появі його спадковості, а

саме в поширенні більше ніж натри покоління, та лінгвістично— у його незмінності при переході до наступного покоління.

Прізвища як юридична категорія, тобто як «спадкові офіційні найменування, що вказують на належність людини до певної родини» виникли в слов'янських народів, зокрема в українців, відносно недавно. Тому цілком слушною видається теза П.П. Чучки, що прізвище є наймолодшим класом найменувань в українській антропонімії.

Питання давності українських прізвищ належить до дискусійних, оскільки воно не знайшло одностайного вирішення у вітчизняній ономастиці. Однак найбільшу підтримку серед лінгвістів здобула думка, що з певністю про українські прізвища можна говорити тільки з кінця XVIII чи навіть з XIX ст.. На наш погляд, зазначена версія є найприйнятнішою, тому що поєднує два смислових аспекти поняття «прізвище»: лінгвістичний (власне ономастичний) та юридичний. Вище вже зазначалося, твердити про прізвища в сучасному розумінні цього терміна в XVI ст. ще передчасно. Уживаючи термін прізвище щодо певних фактів староукраїнської антропонімії (напр., родинних назв), деякі дослідники помилково переносять сучасну антропонімну дійсність на історичну і до розряду прізвищ безпідставно відносять різні зовні схожі на прізвища особові назви.

Проте в досліджуваний період уже склалися і далі формувалися певні передумови для їх утворення. На це вказує той факт, що українські антропонімісти знаходять у середньовічних пам'ятках свідчення передавання ряду особових назв у спадок, проте встановити в кожному окремому випадку, чи є це найменування спадковим або неспадковим важко, оскільки не завжди можна простежити його подальший розвиток у пам'ятці, яка відбиває лише один часовий зріз. [25]

Тому вчені, що досліджували антропонімію староукраїнського періоду, як правило, не називають прізвищами додаткові ідентифікуючі лексеми при імені і рекомендують їх називати іншими термінами. [9, с. 67]

Обережність у цьому питанні цілком слушна, оскільки насправді не кожен із таких приіменних антропонімів відповідав усім вимогам, які стосуються сучасного поняття «прізвище». Проте, незважаючи на помітні досягнення в галузі дослідження української історичної антропонімії, в антропонімічній літературі ще й досі немає єдиного загальноприйнятого терміна для визначення додаткових іменувань особи періоду невенормованості ідентифікаційної системи. Різні автори називають їх неоднаково, зокрема в українській антропоніміці вживаються такі терміни: «власні найменування прізвищевих типу» (Г.Є. Бучко), «додаткові найменування» (Ю.О. Карпенко), «допрізвищеві утворення» (О.Д. Неділько), «допрізвищеві назви» (С.М. Медвідь-Пахомова), «іменування типу прізвищ» (Т. Гайдукевич), «назви прізвищевих типу» (Л.О. Тарновецька), «прізвища та приіменні ідентифікаційні знаки» (С.Є. Панцьо), «приіменні означення прізвищевих типу». (П.П. Чучка), «прізвищеві назви» (М.Л. Худаш, Р.І. Осташ, І.Д. Фаріон).

У спеціальній літературі зустрічаються також терміни «прізвисько» та «родові найменування». На нашу думку, найвдалішим можна вважати введений у науковий обіг М.Л. Худашем термін прізвищева назва зі значенням «іменування людини назвою типу прізвища». Цей термін уживається дослідниками стосовно періоду староукраїнської антропонімії, коли практика ідентифікації людини входила в сферу звичаєвого права, і українські особові назви типу прізвища не можна було ще вважати прізвищами в сучасному розумінні цього слова, оскільки таких назв в однієї людини могло бути декілька. Вибір будь-якої з них у кожному конкретному випадку визначався довільно. До того ж більшість цих назв ще не передавалася спадково протягом кількох поколінь. [24, с. 85]

Ідучи за традиціями львівської ономастичної школи, ми будемо називати особові найменування XVI ст. типу прізвища терміном прізвищева назва, оскільки за своїм семантичним змістом він максимально наближений до терміна прізвище. Утім, термін прізвищева назва також не зовсім

досконалий: з погляду семантики його можна тлумачити не як поняття, що передує прізвищу, а, навпаки, що утворилося від самого прізвища, тобто уже після його виникнення. На сучасному етапі розвитку антропонімної науки, стає очевидним той факт, що українські прізвища неможливо глибоко аналізувати без урахування їхнього системного зв'язку з прізвищевими назвами, які були прообразом усіх форм сучасних прізвищ і тим середовищем, у якому творилися зразки сучасних форм і типів прізвищевої антропонімії.

Серед аналізованих у староукраїнських пам'ятках XVI ст. антропонімів зустрічаються однакові найменування, що вживаються кілька разів для називання різних денотатів. Пор., напр., брати Іван Олехнович Борзобогатий, Степан Олехнович Борзобогатий, Іляш Олехнович Борзобогатий: батько Семен Воєвода та сини Михайл Семенович Воєвода, Пархом Семенович Воєвода; батько Семен Григоревич Оранский та сини Григорій Семенович Оранский, Лаврин Семенович Оранский; брати Андрей Павлович Сапіга та Богдань Павловичь Сапіга; батько Ждан Щенєвский та сини Демид Щениєвский, Іван Щен[и]євский, Мелешко Щен[и]євский, Федор Щен[и]євский, Хома Щен[и]євский.

Зрозуміло, що антропоніми Борзобогатий, Воєвода, Оранский, Сапіга, Щениєвский об'єднують членів однієї родини. Зазначені найменування уже в XVI ст. могли передаватися у спадок від батька до дітей та навіть онуків і в такий спосіб ставали родовими прізвищевими назвами. Немало з таких прізвищевих назв, що їх засвідчують пам'ятки XVI ст., повторюються у нових джерелах XVII ст. із тих самих населених пунктів. Наприклад: Бобриковий, Київ, 1552 р. і Київ, 1643 р.; Болбас, Луцьк, 1552 р. і Луцьк, 1624 р. ; Верещака, Житомир, 1584 р. і Житомир, 1605 р.; Колесник, Житомир, 1552 р. і Житомир, 1609 р.; Мордасенко, Брацлав, 1599 р. і Брацлавський полк, 1649 р. Немирич, Київ, 1583 р. і Київ, 1605 р.; Острозский, Київ, 1583 р. і Київ, 1640 р. ; Родкевич, Житомир, 1584 р. [і Житомир, 1605 р.; Сурин, Київ, 1579 р. і Київ, 1609 р. ; Тиша-Быковский,

Київ, 1582 р. і Київ, 1643 р. Щениєвский, Житомир, 1583 р. і Житомир, 1609 р. [22,23]

Прізвищеві назви ідентифікували цілий рід за особовим іменем (напр., волинські дворяни Семашки), патронімом (напр., київські зем'яни Ленковичі) або прізвищем його засновника, глави (напр., волинські зем'яни Ворони та київські зем'яни Ласки), тим самим вони виконували функцію сімейно-родового прізвища. У матеріалах «Кременецького земського суду» 1568-1598 рр., за нашими підрахунками, налічується 65 прізвищевих назв знатних сімей, зокрема Білецькі, Волковські, Дахновичі, Козигорські Курцевичі Лаці, Пашкевичі, Севруки та ін. Перелік найвидатніших зем'янських родів, які побутували на Київщині в XVI ст., наводить В. Антонович у своїй праці «Киевъ, его судьба и значение с XIV по XVI ст.»: в чорнобильському та київському повітах — Кмитичи, Проскуры, Горностаи, Сурины, Заморенки, Лемешы в овруцькому та житомирському повітах — Немировичи, Дедовичи, Ельцы, Сенские, Капусты, Тышкевичи, Халецте в канівському — Дашковичи, Служки, Балакири, Глинские; в черкаському — Морозовичи та Домонты-Черкашенины. [24, с. 3]

Прообраз подібних прізвищевих назв можна знайти ще в давньоукраїнській антропонімії. Йдеться, зокрема, про найменування знатних родів типу Давидичи, Глебовичи, Кучковичи, Молибоговичи, Ольговичи, Ярославичи, що зустрічаються в літописах. У той же час у неофіційному вжитку давні українські традиції називати цілий рід за особовою власною назвою його засновника або глави збереглися навіть у XX ст.

Так, відомий дослідник-антропоніміст І.Д. Сухомлин в одній зі своїх праць наводить сучасні українські прізвища та прізвища цілих сімей (дворів): Ялиничі, Мариничі, Охріменки, Гордієнки, Викиданці, Сухомлини, Качани, Гарбузи і под. Розвиток прізвищевих назв в українців супроводжувався процесом паралельного функціонування різних способів найменування особи і відбором найпридатніших із них для подальшої

трансформації. У XVI ст., коли антропонімна система в Україні не була унормована, загальноживаними засобами ідентифікації особи поряд з власним іменем були традиційні додаткові найменування — назви по батькові (рідше матері), прізвиська, відтопонімні означення особи тощо. Власне, зазначені антропоніми й становлять основні джерела творення українських прізвищевих назв XVI ст. — майбутніх прізвищ.

Виконуючи роль ідентифікуючого засобу, вони згодом перестають номінувати лише одного батька, а поширюються на його дружину, дітей, онуків та інших членів родини. Прізвиська, назви по батькові (або патроніми) та будь-які інші означення особи перетворились на прізвищеві назви не одразу. Процес утворення антропонімної категорії прізвищева назва відбувався поступово. На думку С.М. Медвідь-Пахомової, яка простежила розвиток антропосистеми в різних слов'янських народів, виникнення та функціонування прізвищевих назв зумовлене еволюцією додаткового компонента у двочленних формулах іменування особи.

Ця еволюція полягала в можливості переходу особової назви, наприклад прізвиська, від батька до сина (або синів) у спадок.

Часткова десемантизація антропоніма, що виконував раніше функцію патроні або індивідуального прізвиська, давала можливість, по-перше, розширити межі функціонування оніма (від одного об'єкта номінації він поширювався на групу об'єктів, стаючи сімейним (родинним) означенням) та, по-друге, перейти цьому оніму до якісно нової антропонімної категорії, якою в XVI ст. стали прізвищеві назви.

У досліджуваній період прізвищеві назви, що поширювалися на всіх членів родини спостерігаються насамперед у середовищі феодальної верхівки суспільства, зокрема в дворянства. За свідченням дослідників, знатні дворянські роди в Україні ще в XV ст. мали сталі родові найменування від назв володінь або від імен засновників роду, напр.: Облазницькіє, 1411 р. Загоровськіє, 1450 р., Волчківичи, 1450 р., Сенковичи, 1490 р., Болобаны, 1498 р..

Одним із визначальних чинників творення прізвищевих назв у цієї категорії українського населення була феодално-власницька тенденція виявляти в антропонімі належність до свого роду.

Багато таких назв указували на маєток чи місцевість, які були у володінні феодала. Пор. відойконімні прізвищеві назви феодалної верхівки XVI ст.: Вишневецькі, Головинські, Дудинські, Жажковські Завадські Козинські Порицькі, Ружинські, Чорторійські, Яловицькі.

У цей період часто зустрічаються навіть подвійні прізвищеві назви, в яких відбивалися найменування двох маєтків або схрещення двох родів, напр.: Болбаси-Ростоцькі, Дєдовичи Трипо(л)ские Еловичи-Букоємские, Ильяшовские-Кутлубаи, Кивличи Бражи(н)ские, Сватковичи-Хреницькі, Тиши-Быковкис. Усі наведені антропоніми належали представникам відомих київських і волинських зем'янських родів XVI ст.

2.2 Історії формування й становлення українських власних назв

Історія становлення прізвищ як власних назв досить тривала. Питання про шляхи формування і час становлення прізвищ до цих пір залишається актуальним. Серед дослідників, які так чи інакше торкалися цієї проблеми, немає єдиної та стабільної думки. Одні вважають, що українські прізвища «виникли, стабілізувались, закріпились в живому усному мовленні» ще десь у XIV-XV ст., інші – час формування українських прізвищ пов'язують з початком з XVII або навіть XVIII ст. Нарешті, існує твердження (на нашу думку, найпереконливіше і найближче до істини), що процес стабілізації українських прізвищ закінчився в основному в кінці XVIII – на початку XIX ст. Як стверджує І. Д. Фаріон, дослідження антропонімної системи кінця XVIII – початку XIX ст. уможлиблює простежити ще живий ланцюг творення ідентифікаційних засобів особи і виявити стан антропонімної народної системи до моменту і в момент її адміністративно-юридичного нормування, що є дуже важливим для вивчення історії цих процесів.

Учені-ономасти наголошують на важливості всебічної наукової кваліфікації прізвищевих складників антропонімікону, що уможливить створення загальнонаціонального словника прізвищ, відповідних атласів, які б давали уявлення про українську антропонімну систему в цілому та розкривали мовні особливості зазначеного класу.

Вагомим здобутком українського прізвищезнавства стали монографічне дослідження «Сучасні українські прізвища» та важливий для практичного вжитку «Довідник українських прізвищ» Ю.К. Редька, які досі не втратили наукової цінності. Прізвища у лексико-семантичному та словотвірному аспектах цілісно проаналізовано в словнику прізвищ, зібраному та впорядкованому вченим протягом 25 років. Машинописний варіант цієї грандіозної за обсягом роботи (8 томів) опубліковано лише 2007 р., за чотирнадцять років після смерті автора — двотомний «Словник сучасних українських прізвищ».

У роботі описано значення основ прізвищ, їхню етимологію, спосіб творення кожної антропонімолексеми, її територіальне поширення, до кожного прізвища подано відмінкові закінчення. Прізвищевий матеріал зібрано не лише з усієї сучасної території України, а й із давніх українських етнічних земель, зокрема Лемківщини, Холмщини, міст Ярослава, Перемишля, Воронежа з навколишніми територіями, а також області Бачки у Сербії, заселеної значною мірою українцями. Територіально та хронологічно вужче дослідження І.Д. Сухомлина, який зосередив увагу на антропонімії Полтавщини XVII ст.

Це дало можливість докладніше розглянути та описати прізвищеві назви, цілісно й повно схарактеризувати давню антропонімію одного з регіонів України. Інтерес до способів іменування особи в давніх писемних пам'ятках зумовив появу робіт про історичну антропонімію деяких регіонів України. Антропонімію північної частини Лівобережної України другої пол. XVII — першої пол. XVIII ст. проаналізувала О.Д. Неділько. Харківський перепис 1660 р. став матеріалом для дослідження С.П. Бевзенка. Українській

історичній антропонімії присвячено праці А.М. Залеського та В.Ю. Франчук. Всю антропонімосистему Закарпаття в синхронії та діахронії проаналізував П.П. Чучка, дисертаційна робота якого стала першим системним дослідженням антропонімії одного з регіонів України.

Прізвищевий матеріал автор розглядає за трьома аспектами: словотвором, семантикою, етимологією, зазначаючи, що їхнє поєднання в одній класифікації недоцільне, оскільки не може охопити всіх типів іменувань одночасно. Українська антропоніміка 70-х років зосередила увагу на теоретичних проблемах, зокрема на питанні історії становлення та вивчення прізвищ (М.Л. Худаш), створення класифікації прізвищевих назв. Своєрідним теоретичним узагальненням усіх концепцій розвитку староукраїнської антропонімної системи стала праця М.Л. Худаша «З історії української антропонімії».

Запропоновані дослідником принципи аналізу антропонімів, особливо давніх прізвищевих назв, стали основою для подальших ономастичних студій, вони активізували роботу, пов'язану з вивченням прізвищевих назв у писемних пам'ятках, що було зумовлено вибором обґрунтованого підходу до групування прізвищ. На матеріалі адміністративно-юридичних документів із усієї території України Р.Й. Керста опрацювала історичну антропонімію XVI ст. Дослідниця простежила способи ідентифікації особи, згрупувавши пропріальну лексику за кількістю компонентів та семантикою. Не менш цінні для антропоніміки результати дослідження Р.І. Остаха, який на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького» 1649 р. проаналізував особливості іменування особи у першій половині XVII ст.

Починаючи з 2004 р., учений публікував у наукових збірниках фрагменти словника давніх особових імен українців. Частина словника, які автор друкував під назвою «Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії», стали однією з перших спроб лексикографічного опрацювання давньої української антропонімії. Завдяки глибокому аналізу антропонімного матеріалу словник Р.І. Остаха — надійне джерело для

вивчення власних імен та прізвищ. Необхідно відзначити, що праці М.Л. Худаша, Р.Й. Керсти, Р.І. Остаха посилили інтерес дослідників до з'ясування способів називання особи в писемних пам'ятках та активізували їхню роботу в цьому напрямі.

Незважаючи на численні студії науковців, на сьогодні в галузі антропоніміки існує низка спірних і малодосліджених питань, які чекають свого наукового опрацювання. До них належать такі: співвідношення прізвиць та прізвищ на рівні перетворення апелювативних назв у власні; спільність і відмінність словотворчих засобів загальних і власних назв; специфіка морфемної будови та лексико-семантичних типів твірних основ антропонімів, міжмовних, регіональних, діалектних явищ в антропонімії та ін. Одне із важливих завдань сучасної антропоніміки — максимальне виявлення і фіксація прізвищ на всій території України та їхній лінгвістичний аналіз.

Мовознавці по-різному розглядали проблему змістового наповнення прізвища, тлумачення основних його ознак, які дали б можливість відрізнити прізвища від інших антропонімолексем. Перші спроби визначення терміна, вміщені в різних словниках («Толковый словарь русского языка», «Словарь современного русского языка», «Українська радянська енциклопедія», «Юридический словарь»), розглядає в монографії «З історії української антропонімії» М. Л. Худаш. [5, с. 83]

Важливою ознакою прізвища стала можливість передати його наступним поколінням. В. А. Никонов зауважував, що спадковість прізвища – основна особливість, яка відрізняє його від інших антропонімів. Без сумніву, такий підхід став важливим досягненням антропоніміки, його врахування потрібне для вивчення давніх антропонімів. Однак наведена ознака не повністю визначає семантику терміна прізвище, бо її недостатньо для розрізнення прізвищ і родових прізвиць. «Прізвищем, – вважав Ю. К. Редько, – називається оформлена офіційними документами родова назва

людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам».

Тут враховано законодавче регламентування, однак дослідник оминає аспект незмінності, але вже в передмові до «Словника сучасних українських прізвищ» науковець акцентує увагу на цій проблемі, наголошуючи, що прізвище, на відміну від прізвиська, – це незмінна, позбавлена конотативного значення назва, яка переходить із покоління в покоління, передається від батьків дітям.

П. П. Чучка виділяв дві основні диференційні ознаки прізвища: давність і спадковість. Для розрізнення прізвищ і прізвиськ дослідник пропонує два критерії: хронологічний і функційний (називаючи його основним), вважає, що надійних лінгвістичних критеріїв, які на підставі формальних ознак дозволяли б виділити прізвища від прізвиськ та імен, не існує. Науковець зазначає, що прізвище та прізвисько найчастіше можна розрізнити тільки за їхньою функцією.

Аналізуючи прізвищевий матеріал «Реєстру Війська Запорозького» 1649 року, Ю. О. Карпенко розглянув способи реалізації в засвідчених антропонімах спадковості – однієї з визначальних ознак прізвища. На основі значної кількості фіксацій антропонімів, які належали батькові та синові чи синам, ономаст простежив особливості зміни антропоніма з його переходом у розряд патронімних лексем. Наведені особливості антропонімної системи середини XVII ст. засвідчують намагання закріпити за допомогою назв прізвищевих типу відомості про батьків і зберегти їх протягом кількох поколінь. До основних передумов появи прізвищ належить не лише юридичне закріплення, а насамперед намагання зберегти та мати змогу підтвердити прізвищевою назвою належність до певної родини. Р. Й. Керста та І. В. Єфименко, вивчаючи антропонімію XVI ст., розглядають проблему давності українських прізвищ і розвитку додаткових іменувань особи. [6]

Р. Й. Керста зазначала, що «деякі записи дають змогу стверджувати, що вже в XVI ст. серед представників панівних верств суспільства формуються

спадкові родові назви», які часто мають незмінні для кількох поколінь форми. Показово, що спадковими раніше стають іменування заможної знаті, оскільки закріплення родової назви підтверджувало належність до знатного роду, забезпечувало збереження привілеїв. Говорити про прізвища в сучасному розумінні в XVI ст., на думку І. В. Єфименко, ще передчасно, хоча процес їх формування був тривалим; «у досліджуваний період уже склалися певні передумови для їх створення». Завдяки цьому в XVI ст. виявлено було тенденцію до перетворення особових назв у спадкові антропоніми, які означали сім'ю, родину, тобто фактично стали зародками сучасних прізвищ.

У слов'янській антропоніміці існує значна кількість спроб систематизації спадкових антропонімолексем. М. Л. Худаш зауважував: «...Від ступеня наукової досконалості, прийнятої в тій чи іншій її галузі класифікації фактичною матеріалу, залежить не тільки економність, структурно-композиційна чіткість і раціональність дослідження, а й його ефективність і результативність». М. Ф. Сумцову та В. Ю. Охримовичу належать перші в українській антропоніміці спроби групування прізвищ за значенням їхніх основ. Застосовуючи семантичний підхід до аналізу, М. Ф. Сумцов виділяв одинадцять груп прізвищ: від хресного імені, назви місцевості, особливостей зовнішності або характеру, ремесла або заняття, числівників, тварин, рослин, страв, витворені на основі певних історичних споминів, насмішкуваті та іншомовні.

Учений застосував значеннєвий принцип для групування українських прізвищ. В. Ю. Охримович урахував те, чия назва стала спадковою для особи, виділивши в антропонімії XVI–XVII століть п'ять систем: «матерню» (назва дитини за іменем матері), родову (номінація за іменем діда, баби тощо), батьківську, ґрунтову (від імені особи, на ґрунті якої господарює людина), індивідуальну. Визначальним стає протиставлення індивідуальної та чотирьох інших систем, які, за В. Ю. Охримовичем, називають особу стосовно іншої особи. Перші українські класифікації прізвищового матеріалу не стали загальноновизнаними, але суттєво вплинули на розвиток подальших

антропонімних студій. Значного поширення в слов'янських антропонімійних студіях здобув підхід Т. Скуліни, який виділяв одночленні та багаточленні іменування, в межах останніх розглядав дво-, три- та чотирикомпонентні способи називання особи. Групування давніх прізвищевих назв за кількістю компонентів значно спростило аналіз давньої антропонімії.

Чільне місце в антропоніміці займає класифікація О. М. Трубачова, який вирізняв чотири розряди, що, на думку дослідника, можуть бути застосовані не лише до російських прізвищ, а й до прізвищевих матеріалу інших народів: прізвища від хресних імен, назв професій, місцевих назв, прізвиськ. [29]

Натомість інший російський учений – В. А. Никонов – виділяв уже шість груп прізвищ: патронімні (від імені або іншої назви батька, матері), належнісні (від назви господаря), власницькі (від назв князів за їхніми володіннями), земляцькі (назва людини за її походженням, попереднім місцем проживання), церковні (назви 32 священиків за назвами церков), прізвиськові (за особливостями зовнішності або характеру). Аналізуючи класифікацію В. А. Никонова, М. Л. Худаш зосереджував увагу на її суперечливості, зокрема на неточності запропонованих термінів, невмотивованості розрізнення власницьких і земляцьких прізвищ, виділення належнісних прізвищ (оскільки їх неможливо відрізнити від патронімних).

2.3 Назви професій як джерело творення відапеляційних власних особових назв

Виникнення значної кількості українських прізвищ пов'язане з постійним заняттям людини.

На думку М. Корниловича, прізвиська, або назви прізвищевих типу, за характером діяльності були поширені насамперед серед дворових селян, які не мали родової традиції, бо навіть часом не знали або не пам'ятали свого батьківського імені.

Прізвиська, утворені від назв професій, легко передавалися нащадками і ставили родовими прізвищами, бо ж і сама професія переходила часто з покоління в покоління.

Антропонімічна номінація досить вибіркова. Згідно В.Познанської, не всі найменування професій і *nomina agentis* здатні до онімізації. Власним іменем міг стати апелятив, що мав у певній місцевості в період антропонімізації високий ступінь індивідуалізації.

В науковій літературі відсутня єдина думка про те, які саме власні назви слід відносити до даної тематичної групи. Так в окремих дослідженнях серед «професійних» розглядається й антропоніми, що позначають продукт праці або предмети побуту, пов'язані з професійною діяльністю людей. Однак такі власні назви співвідносні з прізвиськами, а отже їх слід розглядати окремо.

У власних особових назвах, зафіксованих «Словником української мови XVI - першої половини XVII ст.» ми виділили кілька лексико-семантичних груп, твірною основою яких мотивована назвою професії.

Власні особові назви, мотивовані апелятивами, що вазують на різні цивільні чини і посади.

Словник до більшості таких власних назв фіксує і назву професії, а коли назва професії пам'ятками і не фіксується, то подається лише власна назва, часто з посиленням на назву професії, що є діалектизмом.

До даної лексико-семантичної групи відносяться: БУРМИСТРЬ, БУРГЪМИСТРЬ, БУРЬМИСТРЬ /burmister, burgermeister/.

1. (виборний голова міського самоврядування за Магдебурським правом) бургомістр: били намъ Чоломъ Войтъ, и бургомистрыи радцы . [Краків, 1506 АЗР 11,10-СУМ,.3,100].

2. (особа, яка має вищий духовний чин або займає керівну урядову посаду) заст. достойник: за ты/м/ слово/м/ Ісовы/м/ скочи/л/ боу /р/ мистръ и /з/ сто/л/ца свого . [XVI ст. УЄ Трос.63 - СУМ, 3,101].

3. Вл.н.: Кисянь бурмистръ [1649 РЗВ 178 зв. -СУМ,3, 101].

ВОЄВОДА, ВОИВОДА, ВЪЄВОДА ч.1 Воєначальник, воєвода; гетьман: Такожє и тотъ воєвода зє встыдомъ в свою дышоль сторон [Київ, 1627 ТР. 663-СУМ,4,157].

2. (урядник, шо представляє найвищу місцеву владу) воєвода, правитель, намісник: Єпархъ, .. урядникъ на/д/ повѣто/м /.. то/ж/ и восвода [1627 ЛБ 204 -СУМ4,157).

3. Вл.н. а одного вола в по/д/даного єго на имя у *СЕМЕНА Восводы* ... зосталь [Житомир, 1584 АЖМУ 125-СУМ,4 158].

ВОЙТЬ, ВОИТЬ, ВУИТЬ, В УЙТЬ, ВЪИТЬ ч. (стп. wojt свн. voget, лат. vocatus, advocatus) 1. (у містах на німецькому праві голова місцевого самоврядування і міського суду) вїйт: Я, князь Михайло Василевич Збаражский дал єсми *воитоу* вьнницькому . . . имьные Вінниця, 1504 Ар.ЮЗР 8/V, 173- СУМ,4, 197]. 2 Влн.: Мещане. писара местьского. иванъ бры/и/ Макси -мъ во/и/ть [1552 ОКЗ 40-СУМ,4,197).

Власні особові назви, мотивовані апелятивами, шо вказують на вїйськові чини, посади, заняття.

Найчисленнішу групи становлять власні назви, шо відображають назви різних чинів козацького вїйська:

АСАВУЛЬ, АСАУЛЬ, ОСАУЛЬ ч. тур. Yesavul/ 1./виборна адміністративно-віськова посада/ асаул, старшина: Гетманови, полковникомъ, сотником, а с а у л о м ь ..ласка отъ Бога вседержителя [поч. XVII ст. КЛ 88-89].

2. (сторож міського магістрату) осаул: Василєви Гученяти осаулов и [Житомир, 1650 Арх ЮЗР 3/ЛIV, 486]. Асауль

3. Вл.н.: В а /с/ ко Асаву/л/ [1649 РЗВ 190]; Ярема [Там же, 199 - СУМ, I, 139].

АСАВУЛА, АСАУЛА ч. Те саме, шо асавуль у 1 знач.: Асаула козацький, войска Запорозкого козацького [Луцьк, 1641 Арх ЮЗР 3 -1, 385].

2. Те саме, шо асавуль У 3 знач.: Прокопъ Асала [1649 РЗВ 441 зв. - СУМ, 139].

АСАВУЛЕЦЬ ч. Осавулець. Вл.н.: ва /с/ ко ас а вуле/и [16400 РЗВ 26 зв./ СУМ, I, 139).

АТАМАНЪ, ВАТАМАНЪ, ОТАМАНЪ, ч. (тюрк. Odaman) 1. Старший у якій-небудь справі, ватажок, сільський староста: отамана Василя Гридковича [Київ, 1507 Арх ЮЗР / IV, 10].

2. (виборний або призначений старшина у козацькому війську) отаман: гетман, полковниці, сотники, атамани войска .Запорожского [Київ XVII ст. КЛ 88-89/].

3. Вл.н.: люди на ймея: Павла Отамана, якими Малца [Пашів, 1554 Арз ЮЗР 6Л, 32- СУМ, 143].

КОЗАКЪ ч. Козак. Вл.н.: По /т/кали є/с/мо по/д/даного пана Михайлова Микиту, а /з/с по/д/данных ко/р/ни/н/ски/х/...павє/л/ дє/г/тя/р/...Ива/н/ полуля/х/, Бо/г/да/н/ коза/к/ [Житомир, 1609 ЦДІАК І,І, 5,П - СУМ,7,220].

СОТЪНИКЪ ч. Сотник. Вл.н.: Писаль до мене пань...Стрыбыль .. жалуючи на Боба, на Комара Сотьника [Житомир, 1618 Арх ЮЗР 3Л, 238-СУМ, 2, 133].

Власні особові назви, мотивовані апелятивами, що означають різні професії ремісників.

Трудова діяльність людей, зайнятих певним ремеслом, також була тим невичерпним джерелом слів-апелятивів, на основі яких виникли власні назви.

У період формування прізвищ в Україні промисловість була розвинена ще слабо. Проте антропооснови зберегли деякі назви робітників промисловості так, «Словником української мови XVI–першої половини XVI ст.» зафіксовані професії, що на наступних етапах розвитку стали твірними основами українських прізвищ Будник, Бляхар, пор.:

БЛЯХАРЪ ч. Бляхар: Бляхарь. Вracateavius [1650 ЛК 428-СУМ, I, 129].

Проте словник фіксує кілька власних назв, мотивованих апелятивами - назвами промислових професій, наприклад:

БУДНИКЪ ч. (робітник поташні, буди) заст.будник: будниковь дє/й побиль [1557 ЖКК I, 85-86).

2. Вл.н.: мене Федець Будникъна добровольной дорозе поймал /Володимир, 1968 Арх ЮЗР 6/1, 65 - СУМ, 3,84/. В

ВОСКОБОЙНИКЪ ч. Воскобійник. Вл.н.Грицько Воскобойн- и къ [1649 РЗВ -СУМ, 4 239).

ВОСКОДАВЪ ч. Воскобійник. Вл.н.: Г аврило воскодавъ [1649 РЗВ 112 зв. -СУМ, 4, 239].

ДЕГТЯРЬ, ДЕГТЯРЬ, ДЕГТЕРЬ, ч. Дьогтяр. Вл.н.: выдали Івана Дегтера зъ жоною [Житомир, 1586, Арх ЮЗР 6/1, 153]; у А/н/дрея дегтяра жита копъ два/д/ца/т/ [Вінниця, 1603 ЛНБ 5] ; Иванъ Дюгтярь [1649 РЗВ 184).

Кілька антропооснов указують на професію ремісника по металу. Вони засвідчені в таких назвах:

КОВАЛЬ ч. Вл.н.: Васи/л/ Кляпъ . с помочниками своими Ко/н/драта Коваля..окру/т/не збили [Житомир, 1584 АЖМУ 103- СУМ, 259).

ГАРМАШЬ, ГАРЪМАШЬ ч. /той хто виготовляє гармати/ гармаш, гарматник. Вл.н.: Яд/ко Га/р/машъ [1649 РЗВ 9]; Климко гарьмашъ [Там же 169 - Сум, 6, 192].

ГАРТАРЬ ч. /той, хто гартує металеві вироби/ гартівник. Вл.н.: Ивану Гартару по три/д/цати ко/п/ гроше/и [1566 ВЛС 94 зв. -СУМ, 6 192].

ПУШКАРЬ ч. /той, хто виготовляє пушки, рушниці/ пушкар: Золотару, пушкару, гартару .. по три/д/цати ко/п/ гроше/т/ [1566, ВЛС 94 зв.].

2. Вл.н.: яко/в/ семеновичь пушька/р/ [1552 0 Овр.3.99 зв.-СУМ, 2 204].

В антропоніміконі досліджувальних пам'яток назви майстрів по дереву представлені такими власними назвами:

БОНДАРЬ, БОНЪДАРЬ ч. 1. Бондар: о/д/ направъ начиня бондаро/в/ да/л/ гро/ш/ [Львів, 1607-1645 РДВ 35].

2. Вл.н.: Мещане. Я кимъ Боньдарь..зенко гребен/никъ [15552 Очорн. 3. 57 зв.]; Въ Дермани тежъ осталъ ми винень чотыри копы грошей Жданецъ Бондарь [Клевань, 1571 АрхЮЗР 1/1, 38 -СУМ, 3,29].

ГРЕБЕННИКЪ, ГРЕБЕНЪНИКЪ, ГРЕБЕНЪНЫКЪ ч. /той хто виробляє дерев'яні гребені-/ гребінник. Вл.Н.: Мещане Якимъ Бондарь, зе/н/ко

гребен/н/икъ [1552 Очорн. 3.57 зв.58/58]; Тымыко Гребеньникъ [1649 РЗВ 130 зв.];В Аньдрый гребеньны къ [Там же 431 зв. -СУМ, 7, 80].

ГОНТАРЬ, КГОНТАРЬ, КГОНЪТАРЬ ч. Гонтар /той, хто виробляє гонт/. Вл.н.: Макси/м/ Кгонътарь[1649 РЗВ 165]; Феско Кгонътарь [Там же, 380- СУМ,7, 140].

СТОЛЯРЬ ч. Робітник, що займається обробкою /тоншою, ніж при теслярських роботах/ дерева і виготовлення виробів з нього. Столяр: а мене о/т/дали у с толяры [Луцьк, 1649 АрхЮЗР 6, 1, 129].

2. Вл.н.: в справе през их милости отцов езуитовъ. коллеумъ Луцкого Федорови Липъце и Стефанови Столярови [Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/УІ, 400-401-СУМ, 6 11].

ТЕСЛЯ ч. Той, що займається грубою обробкою деревини/. Тесля: Жданецъ Пинчукъ тесля [Луцьк, АрхЮЗР 5/2, 147].

2. Вл.н.: Жданъ Тесля [Кременецъ, АрхЮЗР 7/11, 43]; Илко Тесля[Любачів, ЖУРШ, 239 -СУМ, 7, 67].

Назва майстра, що виготовляє посуд та інші вироби з глини, стала антропоосновою власних назв Гончарь, Гончаренко, частотність вживання яких фіксує Словник:

ГОНЧАРЬ, ГОНЧЕРЬ, ГОНЪЧАРЬ ч. Гончар: гонь чари месьские мають чергою послугувати до монастыря [Луцьк, 1642 КМПМ 11 235].

2. Вл.н.: а меновите на смерть забитые: Трофимъ Годотовея, Ю р ко Гончар [Житомир, 1618 ЧИНЛ ХУ-3, 150]; И в ану Гончару бурмистру [Житомир, 1650 Арх ЮЗР 3/ЛУ, 471].

3. ГОНЧАРЕНКО ч. /син гончара/ гончаренко. Вл.н.: жалуючи на Гончаренка зъ Ричана [Житомир, 1618 АрхЮЗР 3/1, 213-214-СУМ, 7, 18].

Більшість утворених від навз професій, роду занять власних особових назв, зафікованим «Словником української мови XVI-першої половини XV ст. » стали частиною сучасної української антропономії. Ці найменування свідчать про наявність у староукраїнській мові цілого ряду словотворчих лексичних паралелей. У багатьох випадках вони стали чи не єдиним

свідченням існування цілого ряду ремісничих промислів в Україні і навіть вказівкою на їх спеціалізацію.

2.4 Іменування за етнічною приналежністю, за місцем проживання або походження

В антропонімії досліджуваних пам'яток знайшли відбиття назви різних народів, які в тій чи іншій мірі контактували з нашими предками.

БАСАРАБА ч. Бесараб. Вл.н. Ма/р/ко Б а сараба [1649 РЗВ 197 - СУМ, 2,26].

Як особова назва фіксується «Словником це слово вже староукраїнської мови XVI –XV ст.»: Басараба ч. 1. /особова назва, молд. «бессарабець»: пал єсмь въ рѣця господиноу Басарабе воєводе [34,1,87].

БАСАРАБОЙ ч. Бесараб. Вл.н.: Васи/л/ Басарабо/и/ [649 РЗВ 156-СУМ,2,25].

Усі вони є фонетичними, морфологічними, словотвірними варіантами до власної особової назви Басарабъ, утвореної від апелятива басарабъ, що також фіксується «Словником української мови XVI першої половини XVI ст.»:

БАСАРАБЪ ч. 1. Бесараб: а зовутся ннѣ басарабами словаками и сербами [1582 Кр.Стр.50].

2. Вл.н.: у Демяна Басараба - сало вепровое за три золотыхъ [Луцьк, 1619 АрхЮЗР 6/1,405-СУМ,2,25].

Відапелятивна власна назва венгринь, венькгри/н/ сягає або антропооснови Венгеръ «Угорщина» або венгръ /угорці/, що засвідчені досліджуваними пам'ятками. Носій власної особової назви міг бути представником угорської національності, про що свідчить особове ім'я при двочленному найменуванні, але це було не обов'язково, пор.:

ВЕНГРЫ, ВЕНКРЫ, ВЕНГЕРОРЕ, ВЕНЬКГРОВЕ мн. /рідше одн. венгринь, венькгриньч. / 1. Угорці: забравши немалый полкъ і купу людей

розных наций . то есть: гишпановъ, волоховъ венкгровъ [Луцьк, 1619 Арх ЮЗР 6/1,401).

2. Вл.н.: заразъ послалъ Войтеха кухара, Василя Коростеля, Вижкгу и мы с Мартинкомъ Хлопцемъ шли есмо за ними [Луцьк, 1598 венгина Арх ЮЗР 1/УІ,237]; Ли штванъ венькгри/н/ [1649 РЗВ 168].

3. Лише в мн. Угорщина: маю ведомость ижъ на службу до Венкгеръ поехалъ [Володимир, 1599 Арх ЮЗР 6/1, 273-СУМ,3,226].

Апелятив, від якого утворена власна назва назва Внгринь, є запозиченням з польської мови : п. *wegier, wegrzyn* закономірно відповідає укр. угорець [3,20].

Досліджувані пам'ятки на жителів Молдавського князівства, молдаван, волохів фіксують апелятиви волохи, волошинь, позначення а також утворені від них власні особові назви:

ВОЛОШИНЬ ч. /житель Молдавського князівства або виходець з нього /молдаванин. Волох: послалъ нькоторого Волошина именем Янего до Волох для коней турских куповати [Львів, 1605 Перест.36].

2.Вл.н.: ДМИТРА ВОЛОШИНА [Луцьк, 1558 А УІ, 46]3 члк волошин прозвишо/м/ [Львів, 1624 ЛСБ 1049,5 зв.-СУМ, 4, 216].

Апелятиви волшинець, волошань волошань у значенні «молдованин волох» Словником засвідчені тільки у значенні власної назви: так само, які волошенинь:

ВОЛОШЕНИНЬ ч. Молдавани, волох. Вл.н.: Олешко волшени Волошенинь [1552 ОЛЗ 181а зв.];

ВОЛОШИНЕЦЬ ч. Молдаванин, волох: Вл.н.: Иванъ Волошине /ц/ [1649 РЗВ 178 зв. -СУМ, 4, 215].

ВОЛОШАНЬ ч. Молодованин, волох. Вл.н.: Федоръ волощань [1649 РЗВ 393-СУМ,4,216].

На думку етимологів, антропооснова волох сягає спільно-слов'янського *volъx* «романець, представник романських народів», що

походить від кельтського етноніма *volcal*. Термін пройшов через германське посередництво [32,1,422].

Західнослов'янський фонетичний варіант відповідно спільно-слов'янського *volxъ* фіксується Словником як у значенні етноніма «італієць», так і як відапелятивна власна особова назва:

ВЛОХЪ ч. /частіше мн. В лохи, влохове, влоси/ 1. Італієць: гомє/p/ іафетовъ снь другій, от которого идуть нѣмцы // .іа іасцена, о/т/ того иду/т/ влоси [Львів, поч. ХУІ ст. Крон. 9,10].

2. /у мн. / Італія: позволиль папа . и иншіє събору быти оу влохехъ [Острог, 1598 Ист.фл.син.54 -СУМ,4,112].

3. Вл.н.: Приходил до мене .бу/p/ мистрь воло/ди/мє/p/ски/и/ ганниба/л/ вло /х/ [Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1,2,47-СУМ,4 112-113].

2.5 Назви осіб за зовнішніми рисами та за внутрішніми ознаками

Відапелятивні власні назви такого типу становлять цікаву і своєрідну групу. Вони утворені від апелятивів свого роду назв–характеристик, переважно емоційно забарвлених, для яких використано з лексичного складу мови найбільш влучні слова. Так, І. Крип'якевич особові назви львівських міщан середини ХVІ ст. типу Частопадь, Суховерхъ, рьдкий горох назвав витвором міщанського гумору» [39,19].

Найчастіше подібні характеристики давалися за кольором волосся, очей, відтінком шкіри. Великою словотвірною продуктивністю відзначається назва білого кольору як у формі І-го ступеня порівняння, так і в формі суб'єктивної оцінки, напр.:

БЪЛЫЙ, БЕЛИЙ, БИЛЫЙ прикм 1. /який має колір молока, снігу, крейди тощо/ білий: одежда твоя была яко снѣгъ [1489 Чет. 313 зв.]:

1.У знач. ім. Білий: Вл.н.: Жукъ Белий винень тридцет пет копъ грошей [Чигирин, 1600 ЧИОНЛ УШ-3,15]; Федор Билы/и/ [Володимир, 1628 ТУ 283].

БЪЛЕНКИЙ, БЪЛЕНЬКИЙ, БЪЛЕНКЫЙ прикм. 1. Біленький: *albulus* бьлє/н/ки/й/ [1642 ЛС 76].

2. У знач. ім. Біленький. Вл.н.: жаловал намь . Гри/ц/ко бєлєньки /и/... жєребицу [Кременець, 1584 ЛНБ 5, 11 4045,72]; Аньтипь Бьлє/н/кы/и/ [1649 РЗВ 442-СУМ,3,146].

Власна особова назва Бълань утворена на базі діалектного білан у значенні «блондин»:

БЪЛАНЬ, БИЛАНЬ ч. Діал. Білан «блондин». Вл.н.: П а вло бил /н/ [1649 РЗВ 17 зв.]; Петро Бълань [Там же, 372-СУММ, 2 176].

Фіксують досліджувані пам'ятки власні назви, що мотивовані апелятивами, утвореними на базі словосполучень «білі брови, білі губи, білі вуса, біла голова» способом складання в поєднанні з суфіксацією»: суфіксом -ець чи нульовим суфіксом. При цьому фіксуються паралельні утворення.

БЪЛОБРОВЕЦЬ ч. Людина зі світлими бровами, білобровий. Вл.н.: Хома Бълоброве/ц/ [1649 РЗВ 4 зв. -СУМ,2,147].

БЪЛОГОЛОВЬ ч. Прикм. у знач. ім. Білоголовий. Вл.н.: Івань Бълоголовь [1649 РЗВ 399].

БЪЛОГУБЕЦЬ ч. Людина зі світлими, білими губами. Вл.н.: Остапъ Бълогубе/ш/ [1649 РЗВ 399].

БЪЛОУСЬ, БЕЛОУСЬ ч. Біловус. Вл.н.: Въ Смоляве Белоуса... зоставуемь [Полонна, 1601 АрхЮЗР 6/1,285];Федо/р/ бълоусь [1649 РЗВ 171 -СУМ, 2 148].

Назва горбатої людини стала антропоосною власної назви Горбачь, яка зафіксована досліджуваними пам'ятками поряд із Горбатый - відапелятивного утворення від субстантивованого прикметника горбатий:

ГОРБАТЫЙ, ГОРЪБАТИЙ, ГОРЪБАТЫЙ прикм. 1/який має горб, вигнутий горбом, скручений/ горбатий: сляка, ско/р/ченая /г о/р/батая [1596 ЛЗ 76-77] Человекъ если будетъ слъпый або хромуи если горбатый не приступитъ оферовать бегу [серед.XVI ст. Хрон. 123 зв.].

2. У знач. ім. Горбатий. Вл.н.: Луцикь Горьбатый [1649 РЗВ 133 зв.]; Карьпъ горьбати/й/ [Там же, 432 зв. -СУМ,7,22].

ГОРБАЧЬ ч. Горбач, горбань. Вл.н.: по/д/даные... Ничипор го/р/бачь [Житомир, 1609 ЦДІАК 11,1,5,34]; Яника Горбача... викрадено [Луцьк, 1623 АрхЮЗР 6/1,444]; Васко Горбачь [1649 РЗВ 774 - СУМ,7,22].

Власна назва, пов'язана з вродою людини, утворена від апелятива субстантивованого прикметника гарний:

ГАРЬНИЙ прикм. у знач. ім. Гарний. Вл.н.: мешчанє... гира петровь зять... гаврыло козе/л/ нестрь гарьны/и/ [1552 ОЧорн. 3.69-СУМ,7,193].

Прикметник гнусний у значенні "поганий, гидкий" став твірною базою для субстантивованого прикметника – антропооснови власної назви, що один раз зафіксований у "Ресстрі Запорізького війська":

ГНУСНИЙ прикм. Поганий, гидкий: Весна, льтл, осынъ в гнусномъ плащу ходить [1648 Елег. 152].

2. У знач. ім. Вл.н.: Гри/ц/ко Гнусны/и/ [1649 РЗВ 407- СУМ,6,237]. Твірною базою власної назви Гойда виступає апелятив на означення високого зросту:

ГОЙДА ч. Діал. гойда "висока, незграбна людина". Вл.н.: Миха/и/ло Го/и/да [1649 РЗВ 167-СУМ, 6, 247].

Діал. грипа значенні "незграбна людина" також стало антропоосновою власної назви:

ГРИПА ж. Діал. грипа "незграбна людина, товста жінка". Вл.н.: Оме/л/ян попо/в/ бра/т/ ива/н/ грипа, и/л/ко єме/ц/ [Житомир, 1609 ЦДІАК I, , 5, II - СУМ, 7, 86].

2.6 Назви осіб за родинними стосунками

Особові іменування, утворені від апелятивів – назв спорідненості і свояцтва, також становлять чітко окреслену семантикою групу слів

ідентифікації особи. Їх антропоосновами виступають слова баба, дьдь, батко, сынь, брать, сестра та похідні утворення від них.

Назва матері батька або матері, старої за віком жінки-слово баба стало антропоосновою власної назви Баба:

БАБА ж. 1. /мати батька або матері/ баба: которая Фу/р/совая была баба ихь, matka o/т/ца ихь [Київщина, 1600 ККПС 154];

2./стара за віком жінка/ баба: Б аба. Anus. Vetula. [1650, ЛК 423].

3. Вл.н.: С Москвы, Григорія Дмитриєви/ч/ баба вписаль ро/д свои, Никифора, с Уліанову [Київ, к. XV — поч. XVI ст. Пом. Печ. 40 — СУМ, 1, 5].

Утворений від баба прикметник бабинь у значенні іменника став антропоосновою власної особової назви бабинь:

БАБИНЪ, БАБЫНЪ прикм. Бабин. Вл.н.: Оме/л/ко Б аби/н/ [1649 РЗВ 28 зв.]; А ндрушко Бабынь [Там же, 130 зв.-СУМ, 2, 5].

Слово бабка засвідчене в досліджуваних пам'ятках у тому ж значенні, що баба, також стало твірною основою власної особової назви:

БАБКА, БАБЬКА ж. 1. Те саме, що баба у I значенні: Якож напервей положили пред нами на тоє имене свое .. листь бабки своей [Вільна, 1545 АС IV, 433].

2. Те саме, що баба у 2 знач. : anikula, бабка [1642 ЛС 83].

3. ч. Вл.н.: А /н/дрь/ь Бабька, могилеве/ц/ [Луцьк, 1592 ТУ 2661: То машко Бабка 1649 РЗВ 148 зв. -СУМ, 2, 51.

Назва батька матері або батька також фіксується досліджуваними пам'ятками як власна особова назва:

ДЬДЬ, ДЕДЬ ч. 1. /батько матері або батька/ дід: оть дьла Малярове отца зо/л/ три [Львів, 1607—1645 РДВ 25].

2. /старий за віком чоловік/ дід: а взяли/с/мо у дьда чты/р/деся/т/ гро/ш/и [Львів, 1607- 1645 РДВ 25].

3. Вл.н.: Гринь Дьдь [1649 РЗВ 165 зв.]; Андрушко Дедь [Там же, 32 зв.-СУМ, 7, 28].

Назва чоловіка стосовно до своїх дітей стала антропоосною власної особової назви Батко:

БАТКО ч. 1. /чоловік стосовно до своїх дітей/ батько: Што ж дей батко твой Денис и ты самъ свекрови ее . вена есте не отдали [Володимирь, 1555 АрхЮЗР 8/V, 350].

2. Вл.н.: авь жидовской улици домъ Батковъ, въ котормъ самъ Батко мешкаль [Луцьк, 1576 АрхЮЗР ІЛ, 56 — СУМ, 2, 26].

Засвідчує "Словник української мови XVI - першої половини XVII ст." власні особові назви від апелятива братъ і його словотвірних варіантів браташъ, братикъ:

БРАТЬ ч. 1. /рідний, двоюрідний/ брат: его/ж/ вмучиль дадиянь братъ мой [1489 Чет. 31].

2. Вл.н.: Ярема Братъ [1649 РЗВ 407 - СУМ, 3, 65 — 66].

БРАТАШЪ ч. Діал. Браташ "брат, друг". Вл.н.: Васи/л/ Браташъ [1649 РЗВ 379 зв. СУМ, 3, 53].

БРАТИКЪ ч. Братик. Вл.н.: Иванъ братикъ [1649 РЗВ 173 зв. — СУМ, 3, 59].

В апелятиві браташъ засвідчуємо непродуктивний праслов'янський суфікс -ашю-, -ашъ. Це слово вперше фіксується у грамоті 1392 року [34, 2, 119].

Фіксує "Словник української мови XVI - першої половини XVII ст." власну особову назву Сестрань, що має антропоосною діал. сестрань, утворення від сестра за допомогою непродуктивного праслов'янського суфікса -апъ, що його знаходимо у давньоукраїнському і сучасному діалектному слові братаць [34, 2, 58]:

СЕСТРАНЬ ч. 1. (син сестри): Я Михола Морозовая ... продала еми имене свое властное ... сестрану своему . землянину ... повету Киевского [Луцьк, АрхЮЗР 8/ІІ, 244].

2. Вл.н.: Грегорей Сестрань [Луцьк, АрхЮЗР 6/1, 241).

На позначення дитини, що народилася одночасно з іншою в однієї матері, "Словник української мови XVI - першої половини XVII ст." фіксує слова близнець, близнюкъ, блинякъ. Однак тільки перші два засвідчені у функції власної особової назви:

БЛИЗНЕЦЬ, БЛИЗНЕЦЬ ч. 1. Близнюк, близня: gemellus, бли/з/нець, двои/с/тий [1642 ЛС 207]; Блинець. Didymus [1650 ЛК 428].

2. Вл.н.: Івань Близнець [1650 РЗВ 159- СУМ, 2, 116].

БЛИЗНЮКЪ ч. Близнюк. Вл.н.: Федо /р/ бли /з/ нюкъ [1649 РЗВ 130- СУМ, 2, 116).

Апелятиви близнець і близнюкъ є відприкметниковими -ець і дериватами, утвореними за допомогою продуктивного суфікса непродуктивного суфікса -ук-. «Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.» не фіксує ці апелятиви. Але доказом того, що вони функціонували у мові того часу є саме антропоніми Близнець і Близнюкъ: апелятиви, від яких вони утворені, без сумніву, існували значно раніше.

У значенні "нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним другому" "Словник української мови XVI-першої половини XVII ст." фіксує слово пасинокъ, що стало антропосною власної особової назви Пасынокъ:

ПАСЫНОКЪ ч. 1. (той хто не с рідним одному з подружжя) пасинок: В той же потреб по/д/ межибожем пасынокъ пупа Игната згинуль [Бенедиківці, 1603 НЗУЖГ. XIV, 223].

1. Вл.Н.: Мартинь Пасынокъ [ОКанз 104]; Ф € /с/ ко Пасынок с коморы ратушноє взя/л/ и пограбил блань заячи/и/ [Луцьк, 1581 ТУ 186].

ВИСНОВКИ

Актуальність теми даної роботи полягає в тому, що власні назви XVI-першої половини XVII ст. до тепер ще не були об'єктом самостійного наукового дослідження. Адже антропонімія – як окрема наукова галузь почала формуватися зовсім недавно – лише в другій половині XX століття. Словотвірний аналіз українських антропонімів на різних історичних зрізах залишається актуальною проблемою сучасного мовознавства: результати наших досліджень повинні доповнити відомості про конкретні шляхи формування українських прізвищ, дати матеріал для зіставлення з процесами, що відбулися в період формування прізвищ інших слов'янських народів. Наукову новизну роботи становить семантика твірних основ власних особових назв. Вивчення нами допрізвищевих основ цих знаків допоможе глибше зрозуміти первинну природу прізвищ.

Ми з'ясували активність окремих семантичних груп апелятивів; дослідили продуктивність словотвірних типів апелятивів встановлених семантичних груп; з'ясували специфічні особливості функціонування відапелятивних власних назв у досліджуваній період як засобів ідентифікації особи на довготривалому історичному шляху перетворення апелятивів у прізвиська і далі у сучасні прізвища.

Наше звернення до реконструкції православ'янської системи ідентифікації особи викликане тим, що фактори, які, діючи протягом останнього тисячоліття, привели до стабілізації двоіменних та триіменних антропонімних систем сучасних слов'янських мов, заховані глибше.

Поява писемності у слов'ян традиційно пов'язується із запровадженням християнства. Тому, говорячи про дописемний період розвитку антропосистеми, ми маємо на увазі хронологічний відрізок, що передував поширенню християнської релігії у слов'янських народів. Думка про те, що у дописемний період системи ідентифікації особи була однолексемною, досить міцно вкоренилася у слов'янській ономастиці. Цьому сприяли висловлювання авторитетних дослідників. А намагання вчених

визначити рубіж, коли однолексемна система іменування особи замінювалася багатолексемною, також приводить до непрямого висновку про те, що заміна ця відбувалася вже у писемний період.

Отже, як прямі, так і опосередковані висновки дослідників слов'янської антропонімії свідчать, що система ідентифікації особи в дописемний період була простою – однолексемною. Однак через відсутність писемних джерел висновкам антропонімістів бракує повноти. Як діяла однолексемна система, які етапи у своєму розвитку проходила, коли суспільство відчуло потребу у трансформації антропосистеми, яким чином відбувався пошук виходу з кризи системи іменування?

Цим питанням у слов'янській антропонімістиці досі не приділялося належної уваги. У кращому випадку дослідники обмежуються звичайною констатацією того, що ускладнення антропосистеми здійснювалося внаслідок появи суспільного розшарування та виникнення державності.

Окрім того, дописемний період – це значний хронологічний етап, що тривав кілька тисячоліть, коли відбувалися зміни і в укладі життя, і в економічному розвитку, і в соціальному ладі, і в світосприйманні. Все це не могло не позначитися на антропонімії наших предків. Реконструюючи антропонімну систему слов'ян дописемного періоду, необхідно врахувати матеріали суміжних наукових дисциплін – історії, археології, етнографії, демографії, а також дані з антропонімії тих народів та племен, що навіть у ХХ ст. перебувають на низькому рівні розвитку.

Очевидно, антропонімна система відбивала ступінь примітивного суспільного розвитку, що не потребував деталізованого визначення членів соціуму. Малолюдність і нескладний суспільний лад племен у поєднанні з відносною відкритістю первісного іменника визначали соціальні умови, достатньо було називати індивіда за допомогою тільки одного імені, без додаткових засобів ідентифікації.

Тому вважають, що від індосвропейської системи слов'яни успадкували однолексемну антропосистему, котра протягом кількох

тисячоліть ще відповідала потребам суспільства. Відсутність додаткового до імені компонента іменування у вигляді звичайного прізвища – наш сучасник сприймає як щось неприродне, і відповідно до цього трактує антропосистему тисячолітньої давності: «В одноіменній системі не було нічого усталеного, панував хаос» «Але навряд чи можна назвати її нестійкою або хаотичною на тій лише підставі, що «не існувало жодного зв'язку, ланцюга між поколіннями». І якщо дані антропоніми, на відміну від сучасних прізвищ, справді не служили з'єднуючою ланкою між поколіннями, то це лише означає, що такої потреби у суспільстві до певного часу не існувало.

Очевидно, зміни антропосистемі були викликані явищами екстралінгвістичного характеру: перехід до осілого життя і розвиток землеробства спричинили соціальні та релігійні зрушення. Однак, незважаючи на суспільні перетворення, які тривали протягом другої половини I тис., провідним засобом ідентифікації особи у слов'ян залишаються однолексемні власні назви.

Ще однією, суто мовною, причиною була невідповідність між кількістю імен і денотатів. Вона виникає, з одного боку, внаслідок скорочення списку імен, що особливо виразно виявилось після запровадження християнства, аз іншого - у результаті постійної зміни демографічної ситуації, коли збільшення населення не супроводжується розширенням кола функціонуючих у суспільстві імен. Цю невідповідність називають кризою системи іменування. Вона виявляється у характерному явищі тезоіменництва. І хоч деякі дослідники твердять про відкритість давнього антропонімікону, на нашу думку, вона мала місце лише на ранніх етапах його формування. Однією з ознак антропонімікону будь-якої мови є прагнення до стабільності. І наявність тезок – яскраве цьому підтвердження: замість пошуків нового слова, яке виконувало б функції власного імені особи.

Ясна річ, наявність тезок, які долаються за допомогою додаткових мовних засобів. Переживаючи кризу, однолексемна система розпадається,

трансформуючись у нову, хоч «пережитки її зберігаються впродовж наступної стадії розвитку, а в ряді відношень – і досі». Саме ці пережитки дозволяють реконструювати засоби ідентифікації особи допрізвищної епохи у межах однолексемної антропосистеми. Найбагатший та найпоказовіший матеріал для таких спостережень дають ранньописемні пам'ятки, що фіксують імена представників спільної родини (як, наприклад, Дечанські грамоти XIV ст. - пам'ятка старосербської мови). Проте наші дослідження доводять, що більшою або меншою мірою закономірності, про які йтиме мова нижче, мали місце у всьому слов'янському світі.

Отже, соціально потреби ставили перед антропосистемою завдання трансформуватися таким чином, аби за її допомогою можна було встановити зв'язок поколінь та належність до певної родини. Досягнення цієї мети здійснювалося спочатку у межах вихідної - однолексемної антропосистеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афадеєва Я. М. Сучасні прізвища мешканців Новоушицького району Хмельницької області з відапелятивними іменами чи прізвиськами в основі / Я. М. Афадеєва // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць. Випуск дванадцятий. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2017. – С. 12–14.
2. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпрянщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Ю. Б. Бабій. – Одеса, 2007. – 242 с.
3. Бакланова Е.Н. Переписные книги 1678-1717 гг. по Вологодскому узду как ономастический источник // Этнография имен.- М., 1971.-С.107.
4. Бачинська Г. В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Г. В. Бачинська. – ІваноФранківськ, 2001. – 19 с.
5. Бестужев-Лада И.В. Исторические тенденции развития антропонимов / Личные имена в прошлом, настоящем, будущем.- М., 1970. — С.26.
6. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыунай лексікі. — Мінськ, 1969.-С.36, 225, 229.
7. Булаховській Л.А. Питання походження української мови // Вибр. праці в п'яти томах. Т.2. -К., 1997.-С.9-216.
8. Дзира О. І. До історії вивчення української антропонімії / О. І. Дзира // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72 (№5). – С. 13-20.
9. Добровольська О. Я. Лексична база прізвищ війська запорозького за “Реєстрами” 1649 р. :Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1995;
10. Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. / І.В. Єфименко. — К. [б. в.], 2003. — 168 с. 4. Железняк І.М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики / І.М. Железняк // Актуальні питання антропоніміки / відп. ред. І.В. Єфименко. — К. : [б. в.], 2005. — С. 76–88.

11. Желєзняк І. М. До семантичної характеристики сербохорватської антропонімії XII–XV ст. // Дослідження з мовознавства. – К., 1962. – С. 77–93;
12. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку (Надвеликолузький регіон) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. І. Ільченко. – Дніпропетровськ, 2003. – 18 с.
13. Ірклієвський В. Етимологічний словник українських прізвищ : прізвищезнавство / В. Ірклієвський. — Мюнхен, 1987. — 904 с.
14. Лучик В.В. Становлення пропріальної лексики України у зв'язку з розвитком релігійних вірувань / В.В. Лучик // *Studia Slavistica*. — Випуск 3 : Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки): Зб. наук. ст. / [упоряд. і відп. ред.: С.М. Медвідь-Пахомова]. — Ужгород : [б. в.], 2003. — С. 138–144.
15. Марочкіна О. О. Формування прізвищевої системи Розточчя : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / О. О. Марочкіна. – Івано-Франківськ, 2011. – 25 с.
16. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах : монографія / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1999. – 245 с.
17. Мороз Т. Прізвища Ізяславщини на -енко (-єнко): семантика твірної основи і мотивація / Т. Мороз // *Поділля. Філологічні студії : збірник наукових праць*. – Хмельницький : ХМЦНП, 2015. – Випуск восьмий. – С. 167–173.
18. Неділько О. Д. Про утворення українських прізвищ / О. Д. Неділько // *Укр. мова і літ. в шк.* – 1967. – № 9. – С. 19-26.
19. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / за ред. проф. Т.Ю. Ковалевської та проф. І.Є. Намакштанської. — Донецьк : «Вебер», 2007. — 996 с.

20. Осташ Р.І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 19 / Р.І. Осташ // Студії з ономастики та етимології. 2010 / НАН України. Ін-т укр. мови; редкол.: ... І.В. Єфименко (відп. ред.) [та ін.]. — Луцьк : ВМА «Терен», 2010. — С. 157–198.

21. П.П. Прізвища закарпатських українців : істор.-етимол. словник / П.П. Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704 с.

22. Пахомова С.М. Реконструкція світогляду язичників за даними слов'янської антропонімії / С.М. Пахомова // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Філологія. — Випуск XXIX–XXXI. — Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського нац. ун-ту, 2011. — С. 204–207.

23. Пахомова С.М. Реконструкція світогляду язичників за даними слов'янської антропонімії / С.М. Пахомова // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Філологія. — Випуск XXIX–XXXI. — Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського нац. ун-ту, 2011. — С. 204–207.

24. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю.К. Редько. — К. : Наук. думка, 1966. — 216 с

25. Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2 т. / за ред. Д. Гринчишина. — Львів, 2007. — Т. 1–2. 13.

26. Рудий В. Г. Типи німецьких прізвищ, утворених за індивідуальними ознаками перших носіїв // Іноземна філологія. — 1971. — Вип. 25. — С. 106–110;

27. Рульова Н. І. Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. І. Рульова. — Івано-Франківськ, 2004. — 352 с.

28. Сенів М. І. Особові власні імена церковнослов'янського походження (український жіночий іменник XIV– поч. XIX ст.) // Українська історична та діалектна лексика. — К., 1985. — С. 137–144;

29. Сімович В. Українські чоловічі ймення осіб на -но // Зб. комісії для дослідження історії української мови. – Т. 1. – К., 1931. – С. 87–112;
30. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / гол. ред. К.М. Лук'янюк. — Чернівці : «Букрек», 2002. — 424 с
31. Словник прізвищ : практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / гол. ред. К.М. Лук'янюк. — Чернівці : «Букрек», 2002. — 424 с
32. Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 556 с.
33. Словник української мови XVI- першої половини XVIIст.- вип.3.- Львів, 1996.-251с.
34. Словник української мови XVI -першої половини XVIIст.-вип.2.- Львів , 1994.-151с.
35. Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.-вип.4.- Львів, 1997.-259с.
36. Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.-вип.5.- Львів, 1998.-257с.
37. Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.-вип.6.- Львів , 1999.-255с.
38. Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.-вип.7.- Львів , 2000.-255с.
39. Словник української мови XVI-першої половини XVIIст.- вип. 1.- Львів, 1994.-15 1с.
40. Степович А.І. Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий / А.І. Степович // Филологические записки. — Воронеж, 1882.
41. Сумцов М.Ф. Малорусские фамильные прозвания / М.Ф. Сумцов // Киевская старина. — 1885. — Февраль. — С. 214–219.

42. Сухомлын И. Д. Основы Полтавской ономастики (по материалам Полтавских актовых книг XVII века) : Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1964;
43. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. К.: Наук. думка, 1969. -583 с.
44. Фаріон І. Д. Антропонімійна система Верхньої Надніпрянщини кінця XVIII – поч. XIX ст. (прізвищеві назви) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова / І. Д. Фаріон. – Львів, 1996. – 237 с.
45. Фернос Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова / Ю. І. Фернос. – Київ, 2008. – 20 с.
46. Франко І. Причинки до української ономастики // Іван Франко: Збір. тв. :У 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 391–427
47. Франко І.Я. Причинки до української ономастики /І.Я. Франко // Франко І.Я. Зіб рання творів : у 50 т. — К. : Наук. думка, 1982. — Т. 36 : Літературно-критичні праці. — С. 391– 424.
48. Франчук В.Ю. Українські особові назви XVII ст. // Питання ономастики. - К. : Наукова думка, 1965. - С. 252-256.
49. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців : істор.-етимол. словник / П.П. Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704 с.